

KÜRTI LÁSZLÓ *

Himlerville

Egy amerikai magyar bányásztelepülés tündöklése és bukása

Az amerikai magyarság etnikai tudatáról és identitásáról több általánosító és kérdéses megfogalmazást olvashatunk. Az *Encyclopedia of North American Immigration* lapján például olyanokat, miszerint az „1880 és 1914 között Amerikába bevándoroltak közül a legnagyobb csoportot a magyarok képviselték, akik a legösszeforrottabb etnikai identitással rendelkeztek az újvilágban”; vagy „ilyen szoros etnikai kapcsolatot ápoló csoportban többnyire lassú volt az asszimiláció”.¹ Magyarországi kutatóknál is található hasonló kitétel. Egy tanulmány az amerikai magyarság jövőjéről kérdéses jóslásba bocsátkozik: „Számítani kell rá, hogy jelentősen növekedni fog a magyarul már nem beszélő, de magyar származását még vállaló amerikaiak száma...A közeljövőben valószínűleg tovább gyengülnek a ma még élő magyar közösségek, s idővel el fog tűnni az a réteg, amely az elmúlt fél évszázadban a különböző egyházakat és egyéb szervezeteket működtette”.²

Az ilyen és ehhez hasonló általánosításokat majdnem minden bevándorló csoportról el lehet mondani, sőt kérdéses az is, hogy a

* Miskolci Egyetem, Politikatudományi Intézet. E-mail: kurti1953@gmail.com. A szerző ezúton fejezi ki köszönetét Bereznai Zsuzsannának, Fejős Zoltánnak, Éva Huseby-Darvasnak, Fazekas Csabának és a Regio szerkesztőinek a tanulmány megírásához nyújtott segítségért, tanácsokért.

¹ Powell, John: *Encyclopedia of North American Immigration*. New York: Facts on file Inc., 2005. 126–127.

² Tarján Gábor: Nemzedékváltás az amerikai magyaroknál. *Magyar Szemle*, 2003.

http://www.magyzsemle.hu/cikk/20030701_nemzedekvaltas_az_amerikai_magyarsagnal (letöltés ideje: 2017. február 9.).

jövőt nézve a társadalomtudományok mennyire nyújthatnak megbízható alapokat. Ebben a relációban az sem mellékes, hogy sem az identitás, sem az etnikai önazonosság – és erre nézve igen nagy irodalom áll rendelkezésünkre – nem állandó, változásoktól mentes tudati folyamat. Ezért két alapvető tény hangsúlyozását tartom fontosnak. Az egyik az, hogy az új hazába letelepedők identitása és asszimilációja az amerikai többségi kultúrához legalább annyira változó és eltérő volt, mint maguk az Amerikába érkezők csoportjai. Ez meghatározta a bevándorló közösség társadalmi életét, intézményes kulturálódását, az „ókontri”-hoz való viszonyát, az azzal formálódó kollektív emlékegyet, nosztalgiját. Nem árt kellőképpen nyomatékosítani annak tényét sem, hogy a magyar közösségek felbomlása, etnikai tudatuk erősödése, gyengülése vagy esetleges eltűnése nem feltétlenül a már Amerikába született generáció identitásának volt a függvénye, bár az is hozzájárult, inkább a megtelepedést követő évek gazdasági-társadalmi és politikai viszonyai befolyásolták. Jól látta ezt a nyelvész Fenyvesi Anna is, akinek tanulmánya példásan bizonyítja azt, hogy 1914-től a magyar diaszpóra nyelvhasználatát az USA „megszorító” nyelvpolitikája alapvetően befolyásolta.³ Az első világháborútól kezdve a legtöbb településen, és nem olyan kivételes adottságú településeken, mint például New Brunswick, a kisebbségi nyelvhasználatot folyamatosan a politika és a többség által gerjesztett idegenellenesség, az elutasítás és diszkrimináció övezte. Mindez arra irányítja figyelmünket, hogy az első kialakult közösségek életét meghatározó folyamatok – köztük természetesen a csoport és a többségi társadalom mindig kérdéses és függőségben lévő viszonya – teremtették meg az identitás és az asszimiláció mértékét és tempóját. Ezt bizonyítja például az itt bemutatott Kentucky államban létesült magyar kolónia, a Himlerville néven elhíresült bányatelep története.

Száz évvel ezelőtt egy magyar szövetkezeti bányavállalatról jelentek meg szenzációs riportok amerikai és magyarországi újságokban. Himlerville alapítása az 1907-ben kivándorolt Himler

³ Fenyvesi Anna: Az USA nyelvpolitikájának hatása az amerikai magyarok anyanyelvi oktatására, In: Benő Attila és Szilágyi N. Sándor, (szerk.): *Nyelvi közösségek – nyelvi jogok*. Kolozsvár: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, 2006.105.

Mártonhoz (1881–1961) kötődött.⁴ Kentucky és West Virginia állam határán, a Tug Riverbe ömlő Buck Creek folyó melletti telep a 20. század egyik fantasztikusan érdekes szociális tervezésének története. Hírnevét a szénipar országosan terjesztett folyóiratai, a *Coal Age* és a *Saward's Journal* alapozták meg, néha túlzásokkal.⁵ Meghatározó volt még az asszimilációs propaganda egyik fő intézményének (Foreign Language Information Service) tudósítása Nicholas Nadassy tollából.⁶ Az amerikanizálódó újságírók sajtókampánya révén Himler és vállalkozása neve közszájon forgott. Kétségtelen: Himlerville és elődje, a West Virginia-i Himler bányatelep nemcsak az USA bányaiparának egyedi szövetkezeti vállalkozásaként, hanem a magyar kivándorlás történetében is megőrizte unikális szerepét

⁴ Himler Márton neve az 1945-ös magyar háborús bűnösökkel kapcsolatosan ismert, élete és munkásságának feldolgozása még várat magára. Lásd: Hidas Péter I: Egy jelentés margójára. *Múlt és Jövő*, 2004/1–2. 86–88; Himler Márton: *Így néztek ki a magyar nemzet sírásói. A magyar háborús bűnösök amerikaiak előtt tett vallomásának hiteles szövege*. New York: St. Marks Printing Corp., 1958; Várdy, Steven Béla: Hungarian Americans during World War II: Their role in defending Hungary's interests. In: Piotr S. Wandycz (ed.): *Ideology, politics, and diplomacy in East Central Europe*. Rochester: University of Rochester Press, 2003. 120–146.

⁵ Bagger, Eugene: Himler of Himlerville. *Survey* April, XLVII, 1922. 146–150, 187.; Haworth, J. R.: Hungarians Successfully Conduct Co-operative Mine in Kentucky. *Coal Age*, 1921. September 15. 1921. 413–416; Co-operative mining enterprise a success. *Saward's Journal*, 1921. August 27., 359. Eugene Bagger nem más, mint Bagger Jenő (1892–?) azaz Eugene S. (Szekeres) Bagger, aki 1918–21-ben a *New York Herald Tribune* munkatársa volt, majd az *Új Kor* nevezetű magyar újságot adta ki, és Himler közeli ismerőse volt.

⁶ Nadassy, Nicholas: Hungarian coal miners develop cooperatives. *Interpreter Release*, 1921. July 20. C33., 1. Cikke egy későbbi kiadványban újra megjelent: Himlerville, a Hungarian gift. In: Moquin, Wayne (ed.): *Makers of America: Hyphenated Americans, 1914–1924*. Vol. 7. Chicago: Encyclopaedia Britannica Educational Corporation, 1971. 260–262. Nadassy (Neugebauer Miklós, 1882–1944) Munkácson született, 1914-ben érkezett New Yorkba feleségével, és 1921-ben vette fel az amerikai állampolgárságot. Az 1942-es statisztika szerint egy detroit-i hotelban lakott, és Himler nyomdájában hivatalnokként dolgozott. <https://familysearch.org/ark:/61903/3:1:939V-KX38-W5?mode=g&i=4867&wc=SPS6-BZ9%3A199279001%3Fcc=3D1861144&cc=1861144> (letöltés ideje: 2017. február 4.)

mind a mai napig.⁷ Az Appalache-hegység és Martin County kutatói nagy előszeretettel emlegetik a vállalkozást még akkor is, ha a bányásztelepülés eleve bukásra és névváltoztatásra (Beauty) volt ítéelve.⁸ Martin megye helytörténéseinek célkitűzései közt nemcsak a hajdani bányatelep örökségének megőrzése szerepel; Himler valamikor szebb napokat megért házát szeretnék rekonstruálni.⁹ Az eddigi munkák nem tárták fel kellőképpen ezt az egyedülálló történelmi próbálkozást, inkább sztereotíp képet alakítottak ki, amely skrupulózus kutatással könnyen megcáfolható.¹⁰ Mivel Himlerville nem keltette fel a magyar kutatók érdeklődését, így nem is felelt senki Puskás Julianna korábban feltett fontos kérdésére: „Miért ment valójában tönkre a település, és hogyan alakult a telepések életsorsa?”¹¹ Jelen tanulmányomban a bányatelep egyes ellentmondásait mutatom be válaszként.

⁷ Cantrell, Doug: Himlerville: Hungarian cooperative mining in Kentucky. *The Filson History Quarterly* Vol. 66. No. 4., 1992. 515; Eller, R. D.: *Miners, Millhands and Mountaineers: Industrialization of the Appalachian South, 1880–1930*. Knoxville: The University of Tennessee Press, 1982, 191–192; Hennen, J.: Toil, Trouble, Transformation: Workers and Unions in Modern Kentucky. *Register of the Kentucky Historical Society*. Vol. 113., No. 2–3. 2015. 240–241.

⁸ Jackson, Steven R.: Peoples of Appalachia: Cultural diversity within the Mountain region. In: Edwards, G. T. – Asbury, J. A. – Cox, R. L. (eds.): *A handbook to Appalachia: An introduction to the region*. Knoxville: The University of Tennessee Press, 2006. 27–50; Tabler, Dave: Himler, Himlerville, and the historian’s quest. *Appalachian History*, 2015. September 17. <http://www.appalachianhistory.net/2015/09/himler-himlerville-and-a-historians-quest.html> (letöltés ideje: 2017. január 4.); Turner, Dave (ed.): *A pictorial history of Martin County*. Kentucky: Paducah. Turner Publishing Company, 2001.

⁹ A projekt több honlapon is követhető, l. pl. <http://www.appalachianhistory.net/2014/11/saving-himler-house.html> (letöltés ideje: 2017. február 4.)

¹⁰ Egy példa: Tezla Albet dokumentumgyűjteményében egy „Warfieldben működő Kermit-tárná”-ról ír. Tezla Albert: *Valahol Meseországban. Az amerikai magyarok, I-II*. Budapest: Európa Kiadó, 1987. II. 65. Ilyen természetesen sohasem létezett.

¹¹ Puskás Julianna: *Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880–1940*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1982. 198.

*Himler, a bányabáró*¹²

Himler 1888-ban született Pásztón, de gyermekkorát Mátraverebélyen töltötte, Losoncon és Budapesten hivatalnokoskodott, s 1907-ben érkezett üres zsebbel Amerikába. Dolgozott bányában, ám emberismeretét és tapasztalatait főleg mint „pedlér” (vándorló, gyalogkereskedő) szerezte, amikor éveken keresztül munkahirdetésekkkel, újságeladással, könyv és hajójegy árusításával foglalkozott.¹³ New Yorkban tisztviselőként és egy újság külsős munkatársaként állapodott meg, 1912-ben felvette az amerikai állampolgárságot, szállodát nyitott, és 1913-ban beindította újságját, a *Magyar Bányászlapot*.¹⁴ 1917. október 16-án létrehozta szénbányászati vállalatát Himler Coal Company néven, miután West Virginiában, a Pigeon Creek folyócska völgyében, Lenore várostól északnyugatra fekvő Ajax városka egy bányáját „megspórolt pénzéből” lefoglalta.¹⁵ Titkára, Láng Jenő (Eugene J. Lang) szerint azért itt, „hogy elképzelését minél jobban ki tudja próbálni”.¹⁶ Himler részvényeket bocsátott ki, amiből már az első hetekben 147-en jegyeztek, tíz százalékát ő maga, a maradék öt százalék pedig „a városiaké” lett.¹⁷ A részvényeket százöt, majd később százötven dollárért értékesítették utazó ügynökök. A kecsegtető befektetésre 60

¹² A bányabáró elnevezést Himler saját maga használta kis önéletrajzi leírásában, amelyet név nélkül publikált, ám minden kétséget kizárólag saját maga fogalmazott: Himler Márton, lapkiadó és szerkesztő. In: Káldor Kálmán (szerk.): *Magyar-Amerika írásban és képből*. I. St. Louis: Szabadság, 1937. 209.

¹³ Két adatközlő segítségét szeretném itt megköszönni: az 1888-as születésű Fülöp Gusztávval Akronban (Ohio), a Lorántffy Otthonban találkoztam még 1976-ban. Az 1914-es születésű Bill Domoslay-t Kermitben (Kentucky) történő utazásom során ismertem meg 1981-ben. A két régen elhunyt öregamerikás, akik nélkül nem ismerhettem volna meg Himlerville történetét, emléke előtt ezúton is tisztelgek.

¹⁴ Himler sokrétű működéseit sokan eltérően értelmezték; pl.: Neuwald Jenő: *Visszaemlékezések. Magyar Naptár, Emlékkönyv, 1902–1967*. New York: Amerikai Magyar Szó, 1967. 88–89. A név nélkül írt dicsőítő újságcikkek: Himlerville bukása. *Pesti Napló*. 1928. július 21. szombat, 6.; Wilkes Barre. *Pesti Napló*. 1935. december 29. vasárnap, 8.

¹⁵ *Saward's Journal*, 1922. augusztus 27., 359.; *Mergent Moody's Industry Manual*, Vol. 1., 1927.1051.

¹⁶ *Saward's Journal*, 1922. augusztus 27., 359.

¹⁷ *Magyar Bányászlap*, 1918. december 13., 6.

ezer dollár gyűlt össze, amit a laptulajdonos nagyvonalúan megköszönt újságjában, megígérve az összeg felének visszafizetését a bánya felvirágoztatása után.¹⁸

1917. november 1-jén egy 15–18 főből álló kis csapat – köztük a négy gyermekes Varga család – költözött Ajaxra. A vállalkozást Himler, az elnök („president and general manager”), Hanczinger Lajos (1888–1971) alelnök és Láng Jenő, a vállalat titkár-pénztárosa vezette. Himlert keresztanyja, a hatvanéves Várhelyi Lipótné (ismert helyi néven „Kate”), kísérte, aki a házvezető és a szakácsnő szerepét töltötte be.¹⁹ Hanczinger Lánghoz hasonlóan, kereskedéssel foglalkozott, a vállalati boltot („company store”) vezette, ahol a bányászok megszabott áron élelmiszert és háztartási eszközöket vásárolhattak.²⁰

¹⁸ *Magyar Bányászlap*, 1917. december 6., 1. Láng szerint a *Magyar Bányászlap* hirdetésére 30 000 dollárral több gyűlt össze, amit Himler visszajuttatott a befizetőknél. *Saward's Journal*, 1921. augusztus 27., 359.

¹⁹ Himler Manhattanben 1910-ben az 53 éves Várhelyi Lipót (1857-1917) cipőkereskedőnél és 49 éves feleségénél (Katie) lakott albérletben. Várhelyiek 1896-ban érkeztek Amerikába.

²⁰ Az ilyen üzletek politikájáról l. Caudill, Harry M.: *Night comes to the Cumberlands*. Boston: Little, Brown, & Company, 1963. 190; Bartoletti, Susan C.: *Growing up in coal country*. Boston: Houghton Mifflin, 1996. 74–75.

STATE Kentucky COUNTY Martin TOWNSHIP OR OTHER DIVISION OF COUNTY Marblet Precinct No 1 NAME OF INCORPORATED PLACE _____

DEPARTMENT OF COMMERCE—BUREAU OF THE CENSUS
FOURTEENTH CENSUS OF THE UNITED STATES: 1920—POPULATION

ENumerated by ME on the 2 DAY OF February, 1920.

PLACE OF BIRTH	NAME	RELATION	TIME	PERSON DESCRIPTION	CITIZENSHIP	EDUCATION	NATIVITY AND MOTHER TONGUE			
							FATHER		MOTHER	
							Place of birth	Mother tongue	Place of birth	Mother tongue
1	Land Leathy	only	A	27 20	20	no	Kentucky	Kentucky	Kentucky	Kentucky
2	Justice Andy	Nephew	20	16 6 3	no	no	Kentucky	Kentucky	Kentucky	Kentucky
3	Wick	Nephew	7	12 4 3	no	no	Kentucky	Kentucky	Kentucky	Kentucky
4	Wood Milton	Head 20	D	16 100 101	no	no	Kentucky	Kentucky	Kentucky	Kentucky
5	Wood	Wife	16	15 33 36	no	no	Kentucky	Kentucky	Kentucky	Kentucky
6	Wood	Wife	16	15 33 36	no	no	Kentucky	Kentucky	Kentucky	Kentucky
7	Wood	Wife	16	15 33 36	no	no	Kentucky	Kentucky	Kentucky	Kentucky
8	Wood	Wife	16	15 33 36	no	no	Kentucky	Kentucky	Kentucky	Kentucky
9	Wood	Wife	16	15 33 36	no	no	Kentucky	Kentucky	Kentucky	Kentucky
10	Wood	Wife	16	15 33 36	no	no	Kentucky	Kentucky	Kentucky	Kentucky
11	Wood	Wife	16	15 33 36	no	no	Kentucky	Kentucky	Kentucky	Kentucky
12	Wood	Wife	16	15 33 36	no	no	Kentucky	Kentucky	Kentucky	Kentucky
13	Wood	Wife	16	15 33 36	no	no	Kentucky	Kentucky	Kentucky	Kentucky
14	Wood	Wife	16	15 33 36	no	no	Kentucky	Kentucky	Kentucky	Kentucky
15	Wood	Wife	16	15 33 36	no	no	Kentucky	Kentucky	Kentucky	Kentucky
16	Wood	Wife	16	15 33 36	no	no	Kentucky	Kentucky	Kentucky	Kentucky
17	Wood	Wife	16	15 33 36	no	no	Kentucky	Kentucky	Kentucky	Kentucky
18	Wood	Wife	16	15 33 36	no	no	Kentucky	Kentucky	Kentucky	Kentucky
19	Wood	Wife	16	15 33 36	no	no	Kentucky	Kentucky	Kentucky	Kentucky
20	Wood	Wife	16	15 33 36	no	no	Kentucky	Kentucky	Kentucky	Kentucky
21	Wood	Wife	16	15 33 36	no	no	Kentucky	Kentucky	Kentucky	Kentucky
22	Wood	Wife	16	15 33 36	no	no	Kentucky	Kentucky	Kentucky	Kentucky
23	Wood	Wife	16	15 33 36	no	no	Kentucky	Kentucky	Kentucky	Kentucky
24	Wood	Wife	16	15 33 36	no	no	Kentucky	Kentucky	Kentucky	Kentucky
25	Wood	Wife	16	15 33 36	no	no	Kentucky	Kentucky	Kentucky	Kentucky
26	Wood	Wife	16	15 33 36	no	no	Kentucky	Kentucky	Kentucky	Kentucky
27	Wood	Wife	16	15 33 36	no	no	Kentucky	Kentucky	Kentucky	Kentucky
28	Wood	Wife	16	15 33 36	no	no	Kentucky	Kentucky	Kentucky	Kentucky
29	Wood	Wife	16	15 33 36	no	no	Kentucky	Kentucky	Kentucky	Kentucky
30	Wood	Wife	16	15 33 36	no	no	Kentucky	Kentucky	Kentucky	Kentucky
31	Wood	Wife	16	15 33 36	no	no	Kentucky	Kentucky	Kentucky	Kentucky
32	Wood	Wife	16	15 33 36	no	no	Kentucky	Kentucky	Kentucky	Kentucky
33	Wood	Wife	16	15 33 36	no	no	Kentucky	Kentucky	Kentucky	Kentucky
34	Wood	Wife	16	15 33 36	no	no	Kentucky	Kentucky	Kentucky	Kentucky
35	Wood	Wife	16	15 33 36	no	no	Kentucky	Kentucky	Kentucky	Kentucky
36	Wood	Wife	16	15 33 36	no	no	Kentucky	Kentucky	Kentucky	Kentucky
37	Wood	Wife	16	15 33 36	no	no	Kentucky	Kentucky	Kentucky	Kentucky
38	Wood	Wife	16	15 33 36	no	no	Kentucky	Kentucky	Kentucky	Kentucky
39	Wood	Wife	16	15 33 36	no	no	Kentucky	Kentucky	Kentucky	Kentucky
40	Wood	Wife	16	15 33 36	no	no	Kentucky	Kentucky	Kentucky	Kentucky
41	Wood	Wife	16	15 33 36	no	no	Kentucky	Kentucky	Kentucky	Kentucky
42	Wood	Wife	16	15 33 36	no	no	Kentucky	Kentucky	Kentucky	Kentucky
43	Wood	Wife	16	15 33 36	no	no	Kentucky	Kentucky	Kentucky	Kentucky
44	Wood	Wife	16	15 33 36	no	no	Kentucky	Kentucky	Kentucky	Kentucky
45	Wood	Wife	16	15 33 36	no	no	Kentucky	Kentucky	Kentucky	Kentucky
46	Wood	Wife	16	15 33 36	no	no	Kentucky	Kentucky	Kentucky	Kentucky
47	Wood	Wife	16	15 33 36	no	no	Kentucky	Kentucky	Kentucky	Kentucky
48	Wood	Wife	16	15 33 36	no	no	Kentucky	Kentucky	Kentucky	Kentucky
49	Wood	Wife	16	15 33 36	no	no	Kentucky	Kentucky	Kentucky	Kentucky
50	Wood	Wife	16	15 33 36	no	no	Kentucky	Kentucky	Kentucky	Kentucky

1. ábra: Himler Márton és az első honfoglalók Kentucky államban, 1920-s USA népszámlálás

1918 tavaszán Himler elnevezéssel postahivatal létesült (a települések létesítésének ez volt a törvényes lépése).²¹ A „magyar bányászváros” vonzotta a bevándorlókat, főleg a családosokat, ám a jelentkezőknek még valójában nem volt hová költözniük, és a bánya nem működött teljes kapacitással. A kezdeti szerény termelés – június 30-ig összesen 27 215 tonna szenet termeltek –, a Mingo megyében bányászott éves 3,1 millió tonna szén egy százalékánál is kevesebb volt.²² A telep, ahol „csak magyarok dolgoznak” és, ahol az év végén még jutalomban („bónusz”) is részesül(het)nek, lerakta alapját annak, ami azután Himlerville néven vált híressé. Az év közepén már mintegy ötven bányász dolgozott a telepen; „A magyar bányász itt nem hunky, a nemzetiségéért, a nyelvéért itt őt le nem nézik, hiszen ők a gazdák”- adta hírül a *Magyar Bányász Naptár*.²³ A kolónián harminc bányász számára burdosház, valamint egy üzlet („sztór”) nyílt, ez volt a posta is, könyvtár létesült, magyar színtársulat szerepelt, keresztelőket, esküvőket tartottak.²⁴

A rideg életkörülményeket és nehézségeket csak tetőzte az, hogy már 1918 márciusában egy bányász (Simon János) életét vesztette munka közben, a következő év elején pedig a magyar művezető („fórman”) távozott a telepről.²⁵ 1918-ban a vállalat tiszta haszna éppen hogy meghaladta a hétezer dollárt, ugyanakkor a vállalat tőkéjét 350 ezer dollárra emelték.²⁶ A részvényesek – akiknek egy része csak névleges részvénytulajdonos volt, valójában sohasem élt szavazati jogával – ekkor a haszon három százalékának szétosztását szavazták meg.²⁷ Ám az összegek egy részét rossz címre küldték el,

²¹ Cantrell, 1992. 517; Torok, George D.: *A guide to historic coal towns of the Big Sandy River Valley*. Knoxville: The University of Tennessee Press, 2004. 175.

²² West Virginia, U.S.A., Annual Report of the Department of Mines for the fiscal year ending June 30, 1918. Charleston, W. V.A, 1918. 121.

²³ Himler Márton (szerk.): *Magyar Bányász Naptár, 1918-ik évre*. New York: 1918. Hirdetés.

²⁴ Fritz Roka fiának keresztapaságát Himler Márton vállalta. Fritz Roka információja. Levél a szerzőnek, 2016. március 6.

²⁵ *Magyar Bányászlap*, 1918. április 18., 1, *Magyar Bányászlap*, 1919. január 9., 2. A balesetekről I. Várdy Béla: Magyar tömeghalál a századelőn Amerika ércbányáiban és szénbányáiban. *Hitel*. 2008. január, 21.1. 97–106.

²⁶ *Saward's Journal*, 1922. auguszt 27., 359.

²⁷ Az első híradások 18 százalék osztralékról és 1500 részvényesről szóltak, *Saward's Journal*, 1922. auguszt 27., 359; Haworth, 1921. 413; N. Nadassy csak

vagy az elköltözött tulajdonosok miatt kézbesíthetetlen volt. Bár a bányászok csak heti egy-két napot dolgoztak, a szervezettséget mutatja az 1919. április 21-én megalakult tizenhárom tagú Verhovay Segély Egylet 313. fiókosztálya.²⁸ Az első bánya azonban kicsinek bizonyult, fejlesztésre alkalmatlan volt, és az év közepén megtartott közgyűlésen megszavazták eladását, és a szomszédos, Kentucky államban, a Kermit melletti szénmezőn létesülő új bánya beindítását.²⁹ Júniusban már „a második magyar telep” felépítéséről szólt a híradás.³⁰ Himler nagyszabású tervében egy több ezer hektáros terület bérlését, a Tug Riveren építendő hidat, „napi kétezer tonna szén” bányászását és az „első magyar város” tervét vizionálta.³¹ Ezzel a lépéssel a Nyugat-Virginiában létesített Himler bányatelep, egy évi fennállás után végleg megszűnt.³² Himler Márton tudta azt, hogy az Ajaxban lévő bánya veszteséges, ahogyan azt is, hogy korábban már többen belebuktak az ottani bányászatba.³³

1400-at említ. *Hungarian coal miners develop cooperatives*, 1. Későbbi cikkek is ezt a számot citálják, l: Crowe-Carraco, Carol: *The Big Sandy*. Lexington, The University Press of Kentucky, 1979. 93. A részvénytulajdonosok számát óvatosan kell kezelni, mivel egy fő/család több részvényt vásárolt. Például: Simon István 10, Máté József és Finta István 5–5 darab részvényt vásárolt, mások ennél kevesebbet. *Magyar Bányászlap*, 1921. augusztus 11., 3. 1923-ban összesen 1700 darab részvény forgott közkézen, a közgyűlésen mintegy 300 ember vett részt, többségük a telep lakói. *Magyar Bányászlap*, 1923. október 4., 1.

²⁸ Fekete János elnök, Demjén Ferenc alelnök, Tökéczky Ferenc titkár, Róka Frigyes pénztárnok, és Fazekas Lajos jegyző. *Verhovay Lapja*, 1936. február 21., Vol. IXI, No. 2., XXIX. Az 1886-ban alapított egyesület történetét l.: Daragó József (szerk.): *Verhovay Lapja, 1886–1936*. Vol. XIX. No. 2., 1936. 50; Várdy Béla: The Verhovay Fraternal Association's efforts to perpetuate Hungarian consciousness among its native-born members (1930s–1950s). *Hungarian Studies*, 7, 1–2, 1990–1991. 161–169; Vassady, Béla Jr.: The Early Decades of the Hazleton-Based Hungarian Verhovay Sick Benefit Association, In: Salay, David L. (ed.): *Hard Coal, Hard Times: Ethnicity and Labor in the Anthracite Region*. Scranton, Anthracite Museum Press, 1984. 17–34.

²⁹ *Magyar Bányászlap*, 1919. június 5., 1.

³⁰ *Magyar Bányászlap*, 1919. június 19., 3.

³¹ *Magyar Bányászlap*, 1919. június 26., 1.

³² A bányát az amerikai szlovák John Matta vásárolta meg, és Matta Co-operative Coal Co. néven működtette rövid ideig.

³³ *Magyar Bányászlap*, 1922. november 9., 1–2.

2. ábra: A Himler bányája 1922-ben

3. ábra: A Himler Coal Co., vezetősége. Álló sor jobbról a 3. Himler Márton, balszélén Eugene Lang, ülő sor jobbról a 2. Louis Hanczinger, 1922

Himlerville

Himler az új részvények vásárlására és 300 magyar családnak helyet adó bányavároska képével buzdította lapja olvasóit, annak ellenére, hogy a szénbányászat 1920 és 1922 között országszerte

recesszióba zuhant.³⁴ Nagyvonalúságához nem férhet kétség: „A vezetőség az összmagyarság közkincsének tartja a Himler Coal Co. bányáját, semmiféle felekezeti vagy politikai különbségeket nem ismer és pártállásra, meggyőződésre való tekintet nélkül szívesen lát telepein vendégül minden amerikai magyart”.³⁵ A telep hatalmas iramban és látványosan realizálódott, aminek következtében a társaság tőkét 500 ezer dollárra emelték.

Az új helyen tartott első ünnepi közgyűlésen, amelyen „2795 részvényt” képviseltek a jelenlevők, vezetőjük nem titkolta el a befolyt mintegy félmillió dollár elköltését és a kölcsönök felvételét.³⁶ A „nagygyűlés”, amelyen Neuwald Jenő újságíró és lapkiadó szerint „nagy volt a felhajtás”, az „alsós-pártik” és a „spriccezés szünet nélkül” folyt, műsorral és bállal kedveskedett az összegyűlteknél.³⁷ A részvényesek egy tizenegy tagú új vezetőségnek szavaztak bizalmat, ami a program teljes végrehajtására jogosította fel az elnököt.³⁸ A törvény előírta a település vezetőségének felállítását, az öttagú tanácstestület Himler vezette, rendőrbírónak bizalmasát, Lángot tette meg. Az elképzelésnek megfelelően megépült az áramközpont, a bank, a színház, a nagy burdosház, egy hentes- és fűszerüzlet, s az első ötven ház, amelyeket a bányászok bérelhettek vagy megvásárolhattak.³⁹ Családosok telkeket vásárolhattak, és építkezettek, házaik mögött kerteket alakítottak ki, csirke- és disznóólakat, füstölőt és kemencét építettek.⁴⁰ Azok számára, akik ágybérloket, azaz burdosokat (boarders) tartottak, mindez csak kiegészítésként szolgált, az alapanyagokat (fűszer, só, cukor, liszt,

³⁴ Caudill, 1962. 141; Soule, George: *Prosperity decade, from war to depression, 1917–1929*. Vol. VIII. New York: Harper Torchbooks, 1947. 175.

³⁵ *Magyar Bányászlap*, 1921. június 9. 5.

³⁶ *Magyar Bányászlap*, 1921. július 7., 5.

³⁷ Neuwald, 1967. 88–89.

³⁸ Az igazgatóság tagjai voltak még: Bakó János, Demjén Ferenc, Domokos József, Fekete János, Hanczinger Lajos, Kiss Ferenc, Károlyi János, Láng Jenő, Róka Frigyes, Varga Mihály. *Magyar Bányászlap*, 1921. július 7., 5.

³⁹ A burdosházat, üzletet, és a vállalat irodaházát a Huntington (W. Va) -i J. J. West vállalat építette fel összesen 127,000 dollárért. *The Lather*. Official Journal of the Wood, Wire, and Metal Lathers' International Union. Vols. 21–22., 1920. 74. Az összkiadás azonban elérte a 227 500 dollárt. *The American Contractor*, vol. 42., 1921., 66.

⁴⁰ The Helen Piros Tarkany collection. <http://www.himlerhouse.org/helen-piros-tarkany.html> (letöltés ideje: 2017. február 4.)

olaj stb.) továbbra is a vállalat üzletében szerezhették be. Himler az amerikai állampolgárságot szigorúan megkövetelte munkásaitól, ami nemcsak az amerikanizáció felgyorsítását jelentette, hanem egy fontos kontrollmechanizmusként működött kezében, mivel ekkor a bevándorlók többsége nem volt állampolgár – sokuknak éppen Magyarország világháborús politikája miatt húzódtott az ügye –, így a telep vezetője visszautasíthatta a jelentkezőket.⁴¹ A kontroll másként is érződött: nem engedélyezte az alkohol fogyasztását, a szerencsejátékokat, ám a mozit, színelőadásokat és a hajnalig tartó bálákat maga Himler is támogatta.

A nagyszámú gyerekhad az iskolaépítést elengedhetlenné tette, nyáron, illetve hetente egy-két órában szerveztek magyar iskolát.⁴² Sajnos a magyar oktatást nem tudták sem folyamatossá, sem pedig általánossá tenni, annak ellenére, hogy 1922-ben mintegy 90 gyereket írtattak be szüleik.⁴³ Himler még az amerikai családok gyermekeitől is megkövetelte a magyar nyelvű órákon való – inkább csak szimbolikus, mint valódi eredményeket produkáló – részvételt.⁴⁴ Az árammal, gázzal és vízzel ellátott házak, valamint a „kooperatív kapitalizmus” szelleme egy csapásra híressé, valamint hírhedté tette a magyar bányatelepet.⁴⁵ A bányász családok tömegesen érdeklődtek a „magyar falu” iránt, ám Himler hangsúlyozta azt, hogy hány embert és milyen munkafázisra vesz fel

⁴¹ Róka Frigyes (Fritz Roka) 1919. február 19-én deklarálta az amerikai állampolgárság felvételét (Declaration of Intention) a West Virginiai Mingo-megye bíróságán. Le kellett mondania a korábbi állampolgárságról, megnevezve Károlyi Mihályt, aki éppen akkor az ország vezetője volt, továbbá kijelentenie, hogy „nem vagyok anarchista, poligám, a poligámiában nem hiszek, és eltökélt szándékom, hogy az Amerikai Egyesült Államok állampolgára legyek, és folyamatosan itt is éljek. Isten engem úgy segítjen!”.

⁴² Az iskoláról például ez jelent meg Magyarországon: „Himlervillen (sic!) a mindennapos nyári iskola legközelebb megnyílik és nemsokára remélhetőleg egész éven át részesülnek majd magyarnyelvű iskolában a bányászgyerekek.” *Külföldi Magyarország*, 1923. július 1., vol. 4/13., 4.

⁴³ Himler unokaöccse, a *Magyar Bányászlap* szerkesztésében közreműködő Fáy Fisher Andor Himlerville utáni években a magyar iskolák fejlesztését és a magyar nyelv oktatását tovább szorgalmazta. L.: Fáy Fisher Andor: *Magyar iskolázás Amerikában. Látóhatár*, 1938/7–8. 261–265.

⁴⁴ *Magyar Bányászlap*, 1922. június 22., 4.

⁴⁵ Cantrell, 1992. 515. Appalachia eldugott telepein a komfortos házak ritkaságyszámba mentek akkoriban. Vö.: Eller, 1982. 191., Jackson, 2006. 41.

az adott hónapban.⁴⁶ Folyamatosan kerestek például szakácsasszonyt a burdosház vezetésére, de egyéni jelentkező nem akadt, csak családos.⁴⁷ Az amerikai kivándorlás miniatűr változatban játszódott le, ahogyan Magyarország különböző régióiban született valamikori parasztemberek és feleségük Himlerville felé vették útjukat.⁴⁸ A magyar telep iránti érdeklődésben közrejátszhatott nemcsak a szénipar válságának kezdete, hanem az első világháborús propaganda által még jobban szított, általános kelet-európai ellenesség, ami a konzervatív bányavidéken (Kentucky, West Virginia) való munkavállalást megnehezítette.⁴⁹

⁴⁶ A bányászmunkáról lásd Bartoletti, 1996.

⁴⁷ A burdosházban ekkor 23 bányász lakott. *Magyar Bányászlap*, 1922. június 8., 5.

⁴⁸ Domszlai Gusztáv (1882–1968) és felesége Tóth Róza (1882–1967) Heves-megyéből, Kál községéből vándorolt Amerikába 1907-ben. Bill Domoslay interjú, 1981. Róka Frigyes (1893–1973) a Győr-Sopron megyei Szemerén született, 1913-ban érkezett Amerikába. Károlyi János a nagyszöllősi járás Salánk községében született, 1907-ben érkezett Amerikába, hazatért, majd feleségével és kislíával együtt 1914-ben újból útnak indultak, ezúttal végleges letelepedési szándékkal.

⁴⁹ A magyarok talán éppen ezért dolgoztak keményebben, mint az amerikaiak. Lásd: Bailey, Rebecca J.: *Matewan Before the Massacre: Politics, Coal, and the Roots of Conflict in Mingo County, 1793–1920*. Phd dissertation, West Virginia University, 2001. 380. Bailey Himlerville történetének rekonstruálására egy korábbi doktori disszertációnak (Chapman, Mary Lucille: *The Influence of Coal in the Big Sandy Valley*. University of Kentucky, 1945) az anyagát használta fel, ám ezt nem volt lehetőségem olvasni.

68
No. 155
U. S. DEPARTMENT OF LABOR
NATURALIZATION SERVICE
ORIGINAL

UNITED STATES OF AMERICA

DECLARATION OF INTENTION

~~Not~~ Invalid for all purposes seven years after the date hereof

I, Fritz Roka, aged 26 years,
 occupation Boiler Maker, do declare on oath that my personal
 description is: Color white, complexion fair, height 5 feet 9 inches,
 weight 150 pounds, color of hair auburn, color of eyes brown
 other visible distinctive marks None

I was born in Szeged Hungary
 on the 1st day of July, anno Domini 1893; I now reside
 at Chicago, Ill.

I emigrated to the United States of America from Le-Havre France
 on the vessel St. Paul; my last
(If the name and address of the vessel, the name of the company and the name of the transportation company should be given.)
 foreign residence was Budapest Hungary
 since married my wife Lora at Chicago Ill.

It is my bona fide intention to renounce forever all allegiance and fidelity to any foreign
 prince, potentate, state, or sovereignty, and particularly to Michael Keraly
President People's Republic of Hungary of whom I am now a subject;

I arrived at the port of New York, in the
 State of New York, on or about the 15 day
 of December, anno Domini 1913; I am not an anarchist; I am not a
 polygamist nor a believer in the practice of polygamy; and it is my intention in good faith
 to become a citizen of the United States of America and to permanently reside therein;

SO HELP ME GOD.

Fritz Roka
(Original signature of declarant)

Subscribed and sworn to before me in the office of the Clerk of
 Court this 19 day of Feb, anno Domini 1919

(SEAL.)
Jay White
 Clerk of the Court.
 By L. B. Spaulding
 Clerk.

4. ábra: Fritz Roka amerikai állampolgársági kérelme, amelyben lemond magyar állampolgárságáról, Himler, WV, 1919

5. ábra: Domoszlay Gusztáv és Tóth Róza 1907-es kivándorlásuk előtt Magyarországon, Kál, Heves megye 1900

Himlerville-ről olyan illusztris személyek áradoztak, mint a *Budapesti Hírlap* főszerkesztője és a főrendi ház tagja, Rákosi Jenő, a Magyar Általános Hitelek igazgatója és az ugyancsak főrendiház-tag Ullman Adolf báró és az akkori pénzügyminiszter, Hegyeshalmi Lajos.⁵⁰ A pittsburghi költő, Kemény György (1875–1952) többször ellátogatott a bányatelepre, és írt kellemes benyomásairól.⁵¹ A magyarországi *Külföldi Magyarság* érdekes tudósítást közölt: „Osztalékot a vállalat az idén sem fizet, de a bánya és a városka további fejlődése biztosítottnak tekinthető”.⁵² Pár hónappal később pedig azt írta a lap, hogy Himlerville „anyagilag megerősödött, mérlege ez év első kilenc hónapjáról 141 757 dollár tiszta hasznot mutat ki”.⁵³ Himler Márton ázsioja folyamatosan nőtt: 1922-ben a Verhovay Segély Egylet elnöki pozíciójára jelölték, bár sikertelenül.⁵⁴ Egyes lapok (például a pittsburghi *Magyar Hírmondó* vagy a New York-i *Új Előre*) támadták Himlert zsidó vallása,

⁵⁰ *Magyar Bányászlap*, 1921. május 12., 1. Fülöp Ilona az *Egy város meg egy falu* című tárcájában a nagyváros hidegségét és rohanó világát mérte össze a bányatelep barátságos vidékiségével. *Magyar Bányászlap*, 1921. július 21., 1. Az amerikai újságok közül a következők tudósítottak: *Amerikai Magyar Hírlap*, *Dongó*, *Commercial Tribune*, *Huntington Herald Dispatch*, *Literary Digest*, *Louisville Courier Journal*, *Magyar Hírnök*, *Magyar Újság*, *Pittsburgh Dispatch*, *Testvériség*.

⁵¹ A *Mit dong a Dongó a bányászokról* Kemény lapjában (*Dongó*) majd Himler lapjában is megjelent. *Magyar Bányászlap*, 1921. augusztus 4., 6.

⁵² *Külföldi Magyarság*, 1922. augusztus 1., Vol. 3. No. 15., 10.

⁵³ *Külföldi Magyarság*, 1922. december 15., Vol. 3. No. 24., 1.

⁵⁴ *Külföldi Magyarság*, 1922. április 1., Vol. 3/7., 3.

átláthatatlan üzletei, főleg pedig a hiszékeny és tanulatlan magyar bevándorlók kihasználása miatt.⁵⁵

Himler vállalkozását az amerikaiak előtt a sztrájkokkal teli szénipar megnyugtatóásával, valamint a bevándoroló magyarokból „jó amerikai polgárokká” nevelésével akarta elérni. Saját szavaival: „Azt hiszem megtaláltuk az orvosságot a radikalizmusra, a bolsevizmusra és a marxizmusra. Megnyitottuk az utat a bányászok előtt ahhoz, hogy ők is tulajdonosok lehessenek. Biztos vagyok benne, hogy ez minden iparágban hamarosan bekövetkezik. Nem látom, hogyan veszíthetünk. Azt sem látom be, milyen haszon származhat a tőke és munkásság örökös harcából, ahogyan azt sem miért szükséges az ilyen harc egyáltalán”.⁵⁶ Himler elkötelezettségét ismerőse, Bagger Jenő is hangoztatta: „Őszintén szólva, az első amerikai szövetségi bánya csak egy kísérlet, aminek jelentőségét nem lehet szentonnában vagy pénzben kifejezni. Himler nem gazdag embereket akar csinálni a bányászokból, hanem olyanokat, akik saját sorsukat veszik kezükbe. Himlerville jelentősége egyszerre morális és gazdasági”.⁵⁷ Himler politikai krédóját egyfajta idealista komunitarizmus jellemezte, ahogyan buzdította bányászait egy cikkben: „Itt csakugyan szociális termelésből fakad a jólét, ahogyan azt otthon Kun Bélának hirdették valamikor. De nem ám úgy, hogy mindenkítől elvették azt, amije volt, hanem úgy, hogy mindeni hozzá tesz amije már megvan”.⁵⁸ Magát nyíltan „októbristának” nevezte, Károlyi Mihályt éltetve – lapjának terjesztését ezért Magyarországon többször betiltották –, bár később a Horthy-kormányzattal való „kibékülést” szorgalmazta.⁵⁹ Himler hitvallását később „radikális

⁵⁵ Himler válasza: *Magyar Bányászlap*, 1923. október 18., 4–5.

⁵⁶ Haworth, 1921. 414. A bolsevizmus elleni harcot Lang is hangsúlyozta interjújában, *Co-Operative Mining Enterprise a Success*, 359. Az amerikai magyarság és Magyarország kapcsolatát l.: Fai-Lipnik, Judith: *Hungarians and Hungarian-Americans, 1870–1940*. In: R. Barkan (ed.): *Immigrants in American History. Arrival, Adaptation, and Integration*. Santa Barbara: ABC-Clio, 2013. 407–441.; Sakmyster, Thomas: *A communist newspaper for Hungarian-Americans: The strange world of the Új Előre*. *Hungarian Studies*, Vol. XXXII., No. 1–2. 2005. 41–70.

⁵⁷ Bagger, 1922.188.

⁵⁸ *Magyar Bányászlap*, 1922. június 22., 4.

⁵⁹ *Magyar Bányászlap*, 1924. január 31. 1. Hock János (1859–1935) Himlerville-n tett látogatása sikertelenül végződött: a bányászok közönyöses fogadták Károlyi Mihályt és a köztársaságot éltető, Horthy Miklós kritizáló beszédeit. Az

liberálisként” határozta meg.⁶⁰ Egy híradásban még az Amerikai Magyar Köztársasági Párt alakulását hirdették, igaz, erről vagy bármilyen hasonló politikai mozgólódásról később hallgat a Magyar Bányászlap.⁶¹

6. ábra: Himlerville, a kép jobb felső részén Himler Márton háza, 1921

Az „Új Honfoglalás”⁶²

Az amerikai bányatulajdonosok értetlenül szemlélték a „hunky bányát”, s még azok is, akik maguk sem tudták elhallgatni a bányatelepen tapasztalt pozitív fejleményeket, kételkedtek a szövetkezeti bánya sikerében. Nem örült a bányászszakszervezet (United Mine Workers of America) vezetősége sem, újságjuk egy üdvözlő sort sem közölt a vállalkozásáról. A dilemma részükről érthető volt: egyfelől Himlerville nem tartozott az amerikai nagy bányavállalatok sorába, a telep főleg magyarokból állt, másrészt a bányászok fizetése jóval alatta maradt a szakszervezeti bányászokénál. Himler nem támogatta a szakszervezetet telepén,

amerikaiak sem nézték jó szemmel Hock agitációját, a politikust kiutasították az országból.

⁶⁰ Himler Márton, lapkiadó és szerkesztő, 1937, 209.

⁶¹ *Kis Magyarország*, 1923. január 15., 8.

⁶² A kifejezés Himlertől származik: Himler Márton, lapkiadó és szerkesztő, 1937, 209.

ahol a bányászok a saját tulajdonukban dolgoztak, ami teljesen logikus érvelésnek tűnt.

A fejlődés ellenére a bányatelep belső élete korántsem volt tündéri. A bányafelügyelőség hibákat tárt fel – a bányában víz gyűlt össze, elvezetése elégtelennek minősült, a felgyülemlett metángázszint túl magas volt.⁶³ A legnagyobb baj azonban az esztelen költségek és a központosító elv volt, mivel a telep első embere mindeneképp próbálta terveit keresztülvinni áron, ám minden előrelátás nélkül; grandiózus álma megvalósításához több ezer holdat bérelt, majd bankvállalat alapításába vágott bele.⁶⁴ A híd építése és a vasút kiépítése természetesen a szén árusításához elengedhetetlen volt, amihez új vállalkozást hozott létre, melynek vezetősége három emberből állt: Himler, Lang és a bankár-bányabárá Elmer Hewitt.⁶⁵ Hiába gyűlt össze 125 ezer dollár, a hitelfelvétel elengedhetetlenné vált.⁶⁶ A pénzügyi nehézségek ellenére a két vállalkozás (Buck Creek Railroad Company és a Warfield Bridge Company) hídját nagy ünnepséggel 1921. május 21-én adták át.⁶⁷

A híd az eredeti összeg duplájába, 300 ezer dollárba került, a telep többi építményei, a házak, Himler sokszobás kúriaszerű háza, a pékség, a mozi, a villanytelep és a további földbérlet kiadásai csillagászati összegre emelkedtek.⁶⁸ A befektetések fedezésére Himler a tőkét felelőtlenül felhasználta, ám ezen kívül folyamatosan hitelfelvételre kényszerült. Az első két év végére a vállalat már másfélmillió dollárnyi teherrel rendelkezett.⁶⁹ Ám ez is mutatja,

⁶³ Annual Report of the State Department of Mines of Kentucky for the year ending December 1920, 201.

⁶⁴ A Himler State Bank részvényeseinek Warfield-on tartott gyűlésének összehívását augusztus 9-re lásd: Notice. *Big Sandy News*, Friday, July 23, 1920., 8.

⁶⁵ Daniel Elmer Hewitt (1865–1921) Mingo megye egyik legnagyobb erdtulajdonosa, bányavállalkozó (Buck Creek Coal Company), valamint bankár (Kermit State Bank) volt. A milliomos nem élvezhette új vállalkozásait hamarosan elhalálozott. Életrajzát lásd *The American Historical Society, History of West Virginia, old and new*. Vol. II. Chicago, 1923, 120–121.

⁶⁶ A részvényeseinek névjegyzéke: *Biennial Report of the Railroad Commission of Kentucky* for the years 1922–1923. Louisville, 1924. 491–492.

⁶⁷ *Monthly Labor Review*, 1924, Vol. 14., 215.

⁶⁸ Cantrell, 1992. 519–524; Haworth, i. m. 413.

⁶⁹ *Moody's Manual of Railroads and Corporation Securities*, 1. vol. 1923. 511.

ügyeskedő üzletpolitikáját: folyamatosan támogatóra akadt a környék bankára és bányatulajdonosa, Lewis Dempsey személyében.⁷⁰ Himler ellentételezésként a vállalat ingó és ingatlan vagyonának értékét hihetetlen mértékben, kétmillió dollárra emeltette.⁷¹ Sőt, még nagyobb fejlesztésekbe vágott: Warfieldről a Himler State Bank-ot átköltöztette Himlerville-re egy új impozáns kőépületbe; majd újabb házak építését hirdette meg. Mindezt újabb kölcsön felvételével: a tizenöt évnyi lejáratú kölcsönt, hétszázalékos kamattal a Huntington National Bank (Ohio állam) bocsátotta Himler számára.⁷²

Az első két évben a kezdetleges munkamódszer sok munkást és állatot igényelt (ekkor még öszvérek húzták a csilléket, a szenet a folyón komppal vitték át a kermiti vasúthoz). A további építkezések megfeszített tempóban haladtak, a telep három utcájában a vállalatnak 1922-ben már 42 háza állt, magántulajdonban további 32, ezen felül még 50 ház építését célozták meg.⁷³ Hamarosan mintegy 100 család élt a telepen, 160 munkással, a teljes lakosság pedig megközelítette a 600 főt.⁷⁴ 1922 végén 110 család lakott a telepen, és mintegy 200 bányász dolgozott a tárnákban.⁷⁵ Többen üzletet (pék, borbély, szalon, cipész stb.) nyitottak.⁷⁶ Két vállalkozó egy helyi

⁷⁰ Charles Kerr (ed.): *History of Kentucky*. Vol. V. Chicago, 1922. 568. Lewis Dempsey (1852–1934), a Deposit Bank of Inez és a Warfield Coal Company tulajdonosa, a hidat és vasútépítést vehemensen támogatta, hiszen a megyének és bányáinak óriási gazdasági lehetőséget biztosítottak.

⁷¹ Bagger, 1922. 149; Cantrell, 1992. 524.

⁷² *Magyar Bányászlap*, 1922. november 9, 1–2.

⁷³ A három rész: Right Fork utca, Left Fork utca és Buck Creek utca.

⁷⁴ Kemény György két étig lakott a telepen, és kissé romantikus hangnemben számolt be az ott tapasztaltakról. Kemény György: Kirándulás bajokkal, *Magyar Bányászlap*, 1921. július 15.10-11. Himler a költőt, valamint Tarnócy Árpádot szerette volna a telepre csalogatni, újságírói vagy más hasonló munkákra („press-agent”, vagy „publicity manager”, írta Himler) ajánlani. Tarnócy végül – nem tudni miért – nem fogadta el az állást. L.: Himler Márton levele, Himlerville, 1921. március 29. A levél másolata a szerzőnél.

⁷⁵ *Magyar Bányászlap*, 1922. november 9, 1–2. A szakszervezet éves jelentésében 1921 végén Martin-megyében összesen 157 bányász dolgozott, közülük 110-en tárnákban fejtett és rakodta a szenet, 47 külszínen tevékenykedett. *United Mine Workers Journal*, 1922. december 1, Vol. 33, No. 23., 16.

⁷⁶ Mike Hockkhold pék, J. M. Stevenson cipész, Bodor József borbély volt; Haynal L. István szabó, Steve Dermont ruhatisztító, Gurdon Károly, Mike

lapot is beindított.⁷⁷ Nem csak a magyar telep társadalmi élete és az ott folyó munka, de még az az irreális ajánlat is csábította a bányászokat, hogy a tulajdonos ingyen ajánlott telket azoknak, akik vállalták házuk saját erőből való felépítését.

A kezdeti siker a kitermelt szén mennyiségének növekedéséből látható. Bár a beindulást követően alacsony termelési kapacitással dolgoztak, az elmaradott Martin County 1921-es széntermelésének nagy része Himlerville bányászainak köszönhetően került a piacra.⁷⁸ A vállalat 1926-ben érte el teljesítményének csúcsát, ekkor 325 581 tonna szenet termeltek, ami Kentucky bányarangsorában a 61. helyet jelentette.⁷⁹ (1. táblázat) Ám hiába volt jelentős a kitermelt szén mennyisége, ha a szén piaci ára folyamatosan csökkent.⁸⁰

1. táblázat. Himlerville széntermelése, 1920–1927⁸¹

1920	1921	1923	1924	1925	1926	1927
14 685	51 871	288 043	226 237	234 076	325 581	240 822

Az éves kimutatás nem szól azokról a napokról-hetekről, amikor állt a termelés.⁸² A recesszió miatt 1921-ben összesen 157 napot

Lahvicska és George Orosz fűszerüzletet, Debrey József „ice-cream parlort” nyitott. Hirdetések a *Kis Magyarország* 1923. januári számaiban.

⁷⁷ A *Kis Magyarország*ot Leo Kolos és John Orosz jr. adta ki. Az első szám 1923. január 15-én jelent meg, az utolsó szeptember 15-én. Kolosról csak annyit lehet tudni, hogy a Bányászlap munkatársa volt, és ezen kívül a magyar iskolában tanított, himlervillei működése után a *Katolikus Magyarok Vasárnapja* szerkesztőségében dolgozott. Nagy: *A magyar emigráns irodalom*, i. m. 541.

⁷⁸ A megye széntermelése 1921-ben 63039 tonna volt. *United Mine Workers Journal*, 1922. December 1, Vol. 33, No. 23., 16. A szén tonnája csak nyomott áron volt eladható. Kentuckyban az átlagár 2.40–4.68 dollár között mozgott tonnánként (short ton, azaz kb. 907 kilogramm), az évtized végére azonban már két dollár alatt volt. Lásd: Soule, i.m. 175.

⁷⁹ Cantrell hivatalos számításai alapján. Vö.: Cantrell, 1992. 536–537. Összehasonlításként érdemes egy adatot közölni, a West Virginiában lévő Gary bányáiban egy évben 1,015 bányász 593,000 tonna szenet termelt ki két évtizeddel korábban, sokkal mostohább körülmények közt. Lásd: Ronald G. Garay: *U.S. Steel and Gary, West Virginia: Corporate paternalism in Appalachia*. Knoxville, The University of Tennessee Press, 2011. 47.

⁸⁰ Soule, 1947. 175.

⁸¹ Az 1922-es évről nincs adat.

dolgoztak, 1922-ben például egy teljes hétig állt a munka Himlerville-en; a következő évben átlagosan heti négy napot, 1924-ben szintén ennyit tudtak dolgozni, ám április hónap végén egy teljes hétig szintén leállt a termelés.⁸³ Himlerville-ről a szénszállítást Kentucky egyik legnagyobb vasúttársasága, a Norfolk and Western Railroad végezte, amely a saját és a preferált nagybányákat részesítette előnyben; a magyar bányától évi 120 ezer tonna szén átvételét garantálta. A szén értéke a vasúttársaság és a piac által meghatározott és felvásárolt szén mennyiségétől és elszállításától függött, így a felesleget a Himler Coal Companynak kellett volna értékesítenie, ami saját vasút hiányában megoldhatatlan feladat elé állította Himlert. Valószínűleg ez lehetett az oka annak, hogy az óvatosabb bányászok már az első év után megváltak részvényeiktől és elköltöztek.⁸⁴

Mennyire győzte meg a többséget Himler nagyszabású üzletelése, hogyan érezték meg a fejlődést a bányászcsaládok? Visszatekintve a történetre, világosan látszik az, hogy a fejlesztések nemhogy csökkentették volna, hanem fokozták a társadalmi lét és gazdasági fejlődés ellentétes elmozdulását. A település társadalmi szerkezete és kulturális élete sem volt kongruens a bányavállalat pénzügyi helyzetével. 1923-ban már látszódtak a bányavállalat nehézségei, és ebben nem csak a szén piaci ára jelentette a problémát, ahogyan azt egyesek állítják.⁸⁵ A megfeszített munkatempó ellenére a kölcsönök részletfizetését alig-alig tudták teljesíteni, amiért az osztalék kifizetésének elhalasztását a közgyűlés tagsága kénytelen-kelletlen évről-évre megszavazta.⁸⁶ Lényegében a

⁸² *Annual report of the State Department of Mines. Kentucky, 1922.* 286. Egy későbbi jelentés hasonló kapacitást ír, havonta 40,000 tonna szénről. *Coal Age, 1929.* 34., 127.

⁸³ A fejtés és az elszállítás rendszertelen volt. 1923 áprilisában volt hét, hogy csak két-három napot tudtak dolgozni; április utolsó hetében egyszer fordult elő a heti hat munkanap. *Magyar Bányászlap, 1923.* április 26., 8.

⁸⁴ Mike Szemán ötszobás házát 3,000 dollárért, hét részvényét darabjáért 110 dollárért árulta. *Magyar Bányászlap, 1922.* január 26., 8. Pár hónappal később a pékműhely és ház eladását hirdették. *Magyar Bányászlap, 1922.* április 27., 8.

⁸⁵ Torok, 2004, 176.

⁸⁶ *Magyar Bányászlap, 1923.* október 4., 1. Himler Márton: A bánya-ipar nagy válsága. In: Himler Márton (szerk.): *Magyar Bányásznaptár.* Himlerville, 1923. 111. Himler szerint a túltermelés, a sok bányamunkás és a szén árának radikális csökkenése 1922-től volt a válság kiváltó oka.

részvényesek osztalékot – leszámítva az első évet – sohasem kaptak.⁸⁷ A környékbeli bányák bezárása sem teremtett jó hangulatot.⁸⁸ Sok bányász a híd eladását szorgalmazta, ám amikor a közgyűlés bizalmat szavazott Himlernek és Langnak, feladták ötletüket.⁸⁹ A személyi konfliktusokat és a bizonytalan légkört az igazgatóság átalakítása sem oldotta meg.⁹⁰ A nyomott bérek sem segítettek: 1924 nyarán a szén tonnájáért már csak negyven centet fizettek a bányászoknak, ugyanakkor a vállalat boltjában emelkedtek az árak.⁹¹ Egyes kiemelt dolgozók aránytalanul magas fizetése miatt is kitört a botrány, a vezetőség ellen egyre többen kezdtek lázongani.⁹² Az előrelátó családok eladták házaikat és részvényeiket,

⁸⁷ Himler az 1924-es év osztalék elmaradását a vállalat számlavezető bankjának (Williamson Day Night Bank) csődjével indokolta. *Magyar Bányászlap*, 1927. június 16., 8. A Day Night Bank valóban állami felügyelet alá került 1925-ben. L.: Bank v. Picklesimer, Supreme Court of Appeals of West Virginia, 1102 W. Va. 128 (W.Va. 1926). <https://casetext.com/case/bank-v-picklesimer> (letöltés ideje: 2017. február 3.)

⁸⁸ Himler nevesíti a magyarok által üzemeltetett Central Coal Company csődjét, annak ellenére, hogy az igazgatóságban korábban maga is szerepet vállalt. *Magyar Bányászlap*, 1919. augusztus 21., 5. Egy másik magyar tulajdonú bánya is létezett West Virginiában, az 1878-as születésű Charles Tarnay vezetésével, aki 1895-ben érkezett az USA-ba. Vállalata Tarnay Collieries néven működött az 1920-as évek elejéig. Magyar vállalkozás volt Kentuckyban még a Nebo American Coal Company is, három tulajdonossal – Geza Borbas, Mihaly Litafik, Andrew Barta (azaz Borbás Géza, Litafik Mihály, Barta András). *Magyar Bányászlap*, 1921. július 29., 1. A társaság igazgatóságába Láng Jenő kapott helyet. *Magyar Bányászlap*, 1922. június 8., 5.; *Interpreter Release*, 1921. July 11., No. 32., 2. Sem a Nebo, sem pedig a Tarnay nem élte túl az első egy-két év megpróbáltatásait.

⁸⁹ *Magyar Bányászlap*, 1923. október 4., 1, 5.

⁹⁰ Az új tagok: Bakó János, Demjén Ferenc, Domonkos József, Hanczinger Lajos, Himler Márton, Károlyi János, Láng Jenő, Somogyi István, Szakács Imre, Veres András, Zsoldos Géza. Himler Márton: Tíz esztendő könyve. In: *Magyar Bányásznaptár*, 1924. 37. Csak Bakó, Demjén, Domonkos és Károlyi maradt az első igazgatóságából.

⁹¹ *Magyar Bányászlap*, 1924. augusztus 7-12., 8. A nem-szakszervezeti vállalatoknál a csillékben lemért szén tonnája után fizettek, a járatok tisztításáért, karbantartásért és egyéb munkáért nem; a bányászgyerekek egyáltalán nem kaptak pénzt 10-12 óras munkájukért.

⁹² *Magyar Bányászlap*, 1924. november 13., 2–3.

és elköltöztek a telepről.⁹³ Himler továbbra is a nemzeti és óhaza iránti érzelmekre és az amerikanizmusra apellálva hirdette telepét: „Magyarul élünk, magyarok közt, magyarul danolunk és magyarul szomorkodunk, csak dolgozni dolgozunk – amerikaiasan.”⁹⁴

A krízis

A település társadalmi bázisát a kilátástalan anyagi helyzet ásta alá: ha nem volt termelés a hét négy-öt napján, a bányászok amúgy is alacsony fizetése – amire Himler az év végi osztalékot hozta fel érvként – tovább csökkent.⁹⁵ A pénzhiányhoz hozzájárult még a Himler State Bank felállítása és Himler bankspekulációja, amivel meggyőzte bányászait arról, hogy nem érdemes nehezen megspórolt pénzüket Magyarországra küldeni, inkább tartsák azt a vállalati bankban, hiszen ott kamatozik, így alkalom adtán belevághatnak majd egy saját vállalkozásba.⁹⁶ A többség elhitte ezt, és inkább nélkülözött, bár elég lett volna elolvasni Himler korábbi ígéreteit – például, amikor a bank létesítését a Magyarországra küldendő pénz könnyebb és olcsóbb kivitelezésével indokolta –, így észrevehették volna vezetőjük kommunikációs baklövéseit.⁹⁷

A pénztelenségen csak látszólagos könnyítést jelentett a vállalat token vagy kupon (company scrip) rendszere, amelynek értékében az élelmiszerüzletben hitelre vásárolhattak.⁹⁸ Minden token öt darab (egység) élelmiszert ért, ami azt jelentette, hogy fizetéskor az üzlet a

⁹³ Joe Debrey (Debrey József) ötszobás házát és fagylatozóját adta el. *Magyar Bányászlap*, 1924. július 10., 8. Az üzletet George Orosz fűszeres vette át, és árulta a legjobb „Imperial Ice Cream”-et.

⁹⁴ Himler: *Tíz esztendő könyve*, 37.

⁹⁵ Himler még 1921-ben szavaztatta meg a részvényesekkel az átlag alatti fizetést. West Virginia bányászainak fizetését lásd: Emmet, Boris: *Labor relations in the Fairmont, West Virginia bituminous coal field*. Bulletin of the United States Bureau of Labor Statistics, No. 361. Washington DC, 1924.

⁹⁶ Bailey, 2001. 379.

⁹⁷ *Magyar Bányászlap*, 1919. június 26., 2.

⁹⁸ Cantrell szerint a telepen nem élt a scrip-rendszer, Cantrell, 1992. 528. Ez nem volt igaz: egy ritka Himlerville-i scrip több száz dollárért kelt el egy régiségaukción az 1990-es években. A hibát többen átvették, lásd Torok, G.: *A guide*, i. m. 176.

hitelre vásárolt élelmiszer árát automatikusan levonta.⁹⁹ Hiába érezték tehát Himlerville bányászai magukat teljes jogú részvényesnek, a pénzhiány egyre jobban aláásta a szövetkezeti vállalkozásukba vetett bizalmukat. A balesetek, valamint a szerencsétlenségek száma, ami a bányászatban gyakorta megtörtént, csak tovább gyengítette a közösségi morált.¹⁰⁰ Talán ezért is történhetett meg az, hogy a Verhovay Segélyegylet mellett még a Magyar Betegségélyző Szövetség vagy más néven Bridgeporti Szövetség (114.) és a Magyar Segélyző Szövetség (343.) helyi fiókjai is megalakultak 1925-ben.¹⁰¹ Mindezt csak a szükség és kényszer hozta életre, kevésbé az etnikai tudat és kohézió.

Nem kétséges azonban, hogy a kulturális programok színessége sokat segített a mindennapok nehézségeit elfelejteni. 1923-ban a Himlerville-i Magyar Rézbanda mutatkozott be egy szilveszteri bál keretében, két évvel később már két rezesbanda és egy jazz-zenekar szolgáltatta a zenét a helyi mulatságok alkalmával. Az elhunyt bányászokat is rezesbanda-kísérettel temették el. Élénk sportélet folyt, és ez már mutatta az amerikanizálódást: nem futball, hanem baseball-csapatnak szurkoltak a nézők.¹⁰² A moziban hetente több filmet bemutattak, természetesen amerikai és a társadalmi szervezkedésekben sem volt hiány, a szülők és tanítók egyesülete, a műkedvelő egyesület, az atlétikai klub, a sportegylet jól funkcionált; a csoportosulások vezetői közös megbeszéléseken próbálták a programokat koordinálni. A telep életét színesítették az óhazai látogatók (például Drozdy Győző, Hock János, Király Ernő), akik

⁹⁹ A scrip-rendszerrel l.: Fishback, Price V.: Did Coal Miners "Owe Their Souls to the Company Store"? Theory and Evidence from the Early 1900s. *The Journal of Economic History*, Vol. 46., No. 4. 1986. 1021–1025.

¹⁰⁰ Cantrell négy bányász haláláról számol be 1925 és 1927 között, l.: Cantrell, 1992. 527. A két magyar bányatelep vesztesége ennél több volt. Himlerven 1918-ban Simon Józsefet érte szerencsétlenség. Himlerville-n 1921-ben kettő, 1924-ben ugyancsak kettő, 1925-ben egy, 1926-ban egy; majd 1927-ben kettő, és 1928-ban hat. 1927-ben pedig Molnár Vendel követett el öngyilkosságot. Sajnos az állami statisztikában sem szerepel minden haláleset, lásd: Kentucky Mining Accidents, 1864–2006.

<https://history.denverlibrary.org/sites/history/files/KYindexMine1.pdf> (letöltés ideje: 2017-02-02)

¹⁰¹ *Magyar Bányászlap*, 1925. április 2., 5.

¹⁰² L. Inez baseball csapatának győzelmét Himlerville felett. *Big Sandy News*, 1922. october 13, 1922., Vol. XXXVIII, No. 6., 1.

továbbították a himlerville-i csodáról szóló, kiszínezett információkat.¹⁰³ Írók és költők pedig versekben, novellákban és nótákban öregbítették a magyar telep hírnevét.¹⁰⁴ Az óhazai nosztalgiát az Ohio-állambeli Akronban letelepedett költő, Tarnócy Árpád (1884–1957) foglalta össze:

„És isteni parancs, hogy Himlervillen minden ablakban muskátli nyíljon; minden egy gazdasszony töltött káposztát főzzön vasárnapra; hogy egy kicsit pöröljenek a szomszédok egymásra és a kis patak mentén libák gágogjanak a napra, ami szintén isteni parancsra minden nap megáll egyszer Himlerville fölött, hogy lemosolyogjon a falura, ebbe az idegen talajba ültetett magyar rózsatóre.”¹⁰⁵

Ennek ellenére a közösségi identitás egyik legfontosabb intézménye, az egyház nem tudott összetartó erőként működni. A kis létszámú baptisták és görög katolikusok mellett a római katolikus vallásúak voltak többségben, szervezkedésük eredményeként az oltáregyletet, majd a Szent István Egyházközség létesítését és a templom építését érdemes említeni. Himler egy református és egy római katolikus templom építésére 50–50 dollárt ajánlott föl.¹⁰⁶ 1923-ban Láng Jenő Covington püspökéhez, Francis Howardhoz fordult levélben „a mintegy 150 római katolikus hívő lelki gondozásához szükséges oltár és miseruházat megvásárlása

¹⁰³ Drozdy Győző 1923 őszén járt Himlerville-n, benyomásait könyvében írta le. Drozdy Győző: *Amerika*. Budapest: 1924. 108–113.

¹⁰⁴ Tarnócy versét – „A Tug River vize, nem az Ipoly vize, fekete a színe, nincsen neki szíve” – az ismert nótaszerző Kurucz János (1883–1940) zenésíttette meg. *Magyar Bányásznaptár*, 1924. 70. Szabó László (1880–1961) Himlervilleről szóló verse (Magyar utca jenkí városban) a következő sort tartalmazza: „Magyar itt minden álom, Megszépül bús világom, Ha bűn fejemre költse, Az én lelkem gyümölcse”. Az öregamerikás irodalom sajátosságairól I. Kürti László: *Öregamerikás irodalom – a nosztalgia, radikalizmus és a komikum határán. Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Philosophica*. Tomus XX, Fasc. 1. 2016. 265–283

¹⁰⁵ Tarnócy, *Mennyből az angyal*, 69. Hasonlóan nosztalgikus egy színpadi jelenet (Bányászgyerek álma), amely – név nélkül - egy évvel később jelent meg. Fisher Andor (szerk.): *Magyar Bányásznaptár*, 1925. Himlerville: 1925. Elképzelhető, hogy a helyi műkedvelő és színjátszó egyesület elő is adta.

¹⁰⁶ A katolikusok pénzgyűjtését Bocskay Gyula, a reformátusokét John Nagy vezette. Láng Jenő szintén 50-50 dollárt, Róna Ármánd 50 dollár ajánlott föl a református templom építéséhez. *Magyar Bányászlapp*, 1921. szeptember 22., 6.

miatt”.¹⁰⁷ A templomot nem mindenki tartotta kivitelezhetőnek, főleg a pénzihiány és a kevés hívő miatt.¹⁰⁸ Ennek ellenére 1925 elejére elkészült a favazas kis katolikus templom.¹⁰⁹ 1925-től pár évig Henry Hanses szolgálta katolikus híveit, meggyorsítva még jobban az asszimilációt. A református hitközség alapítása Dienes Barna (1895–1950) nevéhez fűződik.¹¹⁰ Ám a fiatal Dienes a következő évben már a Pennsylvaniai Brownsville magyarjainak papja lett. A templom ökumenikus jellege ellenére a paphiány folyamatosan aláasta a hitélet megszilárdulását.¹¹¹ Hasonlóan hézagos maradt az orvosi ellátás, senki sem maradt huzamosabb ideig a telepen.¹¹² A rossz közérzet ellensúlyozására a Magyar Bányászlapban floridai gyümölcsstermelők csalogató hirdetéseit közölték.¹¹³

A lakosság zúgolódása miatt a vállalat üzlete 10–15 százalékos árleszállítást hirdetett meg, de az elköltözést ez sem tudta megállítani: 1925 nyarán már 10 üres házat árultak, és 15 bányászt kerestek. A szén tonnájának rakodásáért, tulajdonképpen a lapátolásáért („ladolás”) ekkor már megdöbbenően keveset, csupán 36 centet fizettek, ami jóval kevesebb volt akár az államban elfogadott, akár a szakszervezet által javasolt átlagnál. Berkó D. Géza lapkiadó ekkor érkezett a településre, és áradozó hangnemben

¹⁰⁷ Ryan, Paul E.: *History of the Diocese of Covington, Kentucky*. Covington: The Centenary of the Diocese, 1954. 723.

¹⁰⁸ *Kis Magyarország*, 1923. január 15., 5.

¹⁰⁹ *Magyar Bányászlap*, 1925. január 22., 8; *Külföldi Magyarország*, 1923. augusztus 15., 4. A templom szomorú történetét a *Katolikus Magyarok Vasárnapja* közölte 1936-ban Szepessy Imre tollából a „lelki süllyedésére” utalva, l.: Török István: *Katolikus magyarok Észak-Amerikában*. Youngstown: 1978. 75.

¹¹⁰ *Minutes of the general assembly of the Presbyterian Church in the United States of America*. Vol. 2., 1926, 194.

¹¹¹ A lelkészek között találjuk még Bányai Károlyt, Gerenday Lászlót, Maksay Albertet, a katolikus papok között pedig Körössy Endrét és Ditelján Istvánt. A baptista lelkész Somogyi Imre is megfordult Himlerville-n 1926 februárjában.

¹¹² 1926-ban az orvos Szűcs Miklós elhagyta a telepet, helyét Acél István vette át, ám Szűcsöt hamar visszahívták. *Magyar Bányászlap*, 1926. október 7., 8. Ha nem volt orvos a telepen, akkor Kermit orvosa, Dr. Ervin P. Stepp látta el a betegeket.

¹¹³ *Magyar Bányászlap*, 1925. április 9., 3; *Magyar Bányászlap*, 1925. április 16., 3. Maga Himler is ellátogatott Floridába, bányászait viszont óvatosságra intve visszatartotta az elköltözéstől. *Magyar Bányászlap*, 1925. október 15., 13., 5.

írta az *Amerikai Magyar Népszava* hasábjain, amit Himler természetesen azonnal közölt a *Magyar Bányászlapban*, kihangsúlyozva azt, hogy bár állami felügyelet alatt működik a Himler Coal Company-ban „csőd nincs”.¹¹⁴ A helyzet ennél jóval súlyosabbnak bizonyult, ám Himler mindent megtett ennek elkenődzésére, beindította második újságját (*Himler Márton Hetilapja*), nyomdájából került ki a *Magyar Farmer* nevezetű újság is.

A helyzet kritikusságát csak tovább fokozta a bevezetett ingatlanadó és a felnőttek (21 év felettek) után járó adók beszédése.¹¹⁵ Az amúgy is nélkülöző munkásréteg számára ez nem várt pluszterhet jelentett, ahogyan a segélyakciók is, amelyeket a vezetőség időről-időre meghirdetett. 1923-ban például a Széchenyi Gladys által szervezt magyar gyermekakcióhoz járultak hozzá egy bál 96 dolláros bevételével.¹¹⁶ A ligonieri magyar árvaház megsegítésére, a mátraverebélyi templom javára és a más településeken sztrájkoló bányászok megsegítésére is szerveztek gyűjtést. Bár a telepen nem volt sztrájk, s tényleg értelmetlen lett volna, ha a részvénytulajdonos bányászok saját maguktól követelték volna fizetésük emelését.¹¹⁷ Ez a helyzet egy olyan iparágban állt elő, amelyben a munkások megmozdulásai és sztrájkjai mindennaposan voltak, és amiért ezért Himlerville kivívta a bányatulajdonosok és a szakszervezet helyeslését.¹¹⁸

Az összeomlás

Nem kellett sokat várni a csődre, a bankok és a hitelező vasúttársaság hamar a bányatelep ellen fordult. A vállalat adóssága ekkorra már elérte a félmillió dollárt, ezt Himler az 1 385 000 dollár

¹¹⁴ *Magyar Bányászlap*, 1925. augusztus 20., 1.

¹¹⁵ Felnőttek után évente 1.5 dollár, ingatlanok után 100 dolláronként 0.5 dollár volt megállapítva. „Ordinances”. *Magyar Bányászlap*, 1923. október 11., 6.

¹¹⁶ *Magyar Bányászlap*, 1923. november 1., 8. Ez a jó kapcsolatokat szolgálta: Gladys Széchenyi (Vanderbilt) Magyarország washingtoni nagykövetének Széchenyi Lászlónak volt a felesége.

¹¹⁷ A magyar bányatelep sztrájk nélküliségét amerikai lapok pozitívként emlegették. *St. Petersburg Times*, 1921. Tuesday, August 9., 10.

¹¹⁸ *A Coal Age* is hivatkozott Himlerville munkásainak elégedettségére, a sztrájk hiányára. Hawort, i. m. 423.

összvagyon emlegetésével próbálta minimalizálni.¹¹⁹ A furcsa helyzetet fokozta még az is, hogy amikor egy péküzletet házzal együtt eladásra hirdettek meg, éppen akkor nyílt egy hentesüzlet – Himler Márton vezetésével.¹²⁰ Himler 1924-ben még úgy hárította el a hitelezőket, hogy a híd teljes jogát átadta a Buck Creek Railroad Company-nak, majd eladta a megyében elsőként felépített áramközpontot is. Ezt követően a híd a Norfolk and Western Railroad használatába került át, ami lényegében azt jelentette, hogy a vasúttársaság nemcsak a szállítás minden jogával, hanem a híd használatával is rendelkezett.¹²¹ A hitelezők és az állam további követelésekkel álltak elő; az utóbbi nyilvánvalóan az adók behajtására törekedett, a Buck Creek Land and Development Company pedig a rendszeres kamattörlesztést követelte (5761 dollár).¹²² A hitelezők a bányavállalat állami felügyelet (receivership) alá helyezését kezdeményezték, így 1924. május 22-én lényegében megszűnt a Himler Coal Company.¹²³ Az összeomlás okait keresve Himler kétségbeesetten írt a nagy bányák és a vasúttársaságok monopolhelyzetéről és korábbi hitelfelvételi próbálkozásáról.¹²⁴ A szövetségi bíróság által kirendelt Fred G. Hatton, a Columbus-i Hatton, Brown & Co. vállalat elnöke vette kezébe a bánya irányítását, megígérve „200 bányással és napi 1,600 tonna szén kitermelését”.¹²⁵ Az év őszén már maga Himler sem tagadta vállalkozásának összeomlását.¹²⁶

Az emberek kedvetlenek lettek, egyre nagyobb tempóban folyt a lemorzsolódás.¹²⁷ Mindez oda vezetett, hogy Láng Jenő, aki mindig

¹¹⁹ *Magyar Bányászlap*, 1922. június 29., 4.

¹²⁰ Uo. 8.

¹²¹ A híd és a vasút építéséhez a vállalat területeket foglalt el, melyek bírósági pereket vontak maguk után. *Muncey vs. N. W. RY Co.*, Supreme Court of Appeals of West Virginia, 106. W.Va., 1928. <https://casetext.com/case/muncey-v-n-w-ry-co> (Utolsó letöltés: 2017-02-03)

¹²² *Coal Age*, 1925. June 4., Vol. 27., No., 23., 861.

¹²³ A Himler Coal Company gondnokság alatt. *Magyar Bányászlap*, 1924. május 28., 1.

¹²⁴ *Magyar Bányászlap*, 1925. május 28., 1.

¹²⁵ *Coal Age*, 1925. Június 25., Vol. 27, No. 26., 964; *Coal Age*, 1925. July 16. Vol. 16., No., 3., 100.

¹²⁶ A Himler Coal Company részvényeseihez. *Magyar Bányászlap*, 1924. szeptember 25., 1.

¹²⁷ „Life was dull as people became soulless”, Bill Domsloy interjú, 1981.

kiállt Himler mellett, lemondott minden tisztségéről, és azonnal elköltözött.¹²⁸ 1925 nyarán már egy hirdetésben 25 „ladoló”-t kerestek, a telepen tucatnyi üres családi ház várta lakóit.¹²⁹ Himler a következő évben már ki sem adta az addig nagy népszerűségnek örvendő éves Magyar Bányásznaptárt, egy évvel később, 1927 elején pedig a Magyar Farmer költözött Clevelandbe.¹³⁰ Ennél is borzasztóbb helyzet állt elő, amikor kiderült az, hogy a hitelezők a bankot, amelynek Láng után Ordódy Sándor lett a pénztáros, jogosan követelték. A fizetéseképtelen bank teljes értéke 31 ezer dollárt tett ki, a bankbetétek pedig további 80 ezret, holott Himler korábban még 159 273, majd valamivel később 145 784 dollárt, 1927 végére pedig már csak 125 579 mutatott ki.¹³¹ A bank vezetői ekkor még egy igencsak kérdéses hirdetéssel népszerűsítették az intézményt: „Jusson eszébe, Jusson eszébe, Jusson eszébe, Vigyázzon, ha pénze van, Ha bajban lesz, Tisztelettel kérjük”.¹³²

Himler azzal nyugtatta embereit, hogy ha árverésre kerül a sor, a befolyt összegből az adósságot könnyen kifizetik; a morál növelésére a Magyar Bányászlapon tovább hirdette a floridai gyümölcsösöket.¹³³ A puszkaporos hangulatot ez nem csitította: a feldühödött emberek vezetőjük felelősségre vonását követelték; a hónapok során bekövetkezett három bányász halála pedig még jobban növelte az emberek elkeseredését.¹³⁴ Az áldatlan helyzetben

¹²⁸ *Magyar Bányászlap*, 1925. június 4., 8.

¹²⁹ *Magyar Bányászlap*, 1925. június 4., 8, és augusztus 27, 13., 8.

¹³⁰ *A Magyar Bányásznaptár* 1924-ben és 1925-ben jelent meg Himlerville-ben Himler Márton szerkesztésében. A következő számok csak 1934-ben és 1935-ben Detroitban.

¹³¹ *Magyar Bányászlap*, 1925. július 23., 13., 8, 1927. július 16., 8., 1928. február 2., 8.; *Financial Chronicle*, Vol. 126, No. 3288, June 30, 1928, 4033-4034. Az 1926–1927-ben dokumentálható elköltözések miatt a bankbetétek csökkenése érthető.

¹³² Kalassay Sándor (szerk.): *Amerikai Magyar Református Árvaházi Naptár*, 1926. év. Detroit, 8. A hirdetés még a következő évben is megjelent.

¹³³ *Magyar Bányászlap*, 1927. július 28., 5., augusztus 18., 2., augusztus 25., 6.

¹³⁴ Molnár Vendel öngyilkos lett. *Magyar Bányásznaptár*, 1927. január 20., 8. Vilics Józsefet és Glodán Lászlót a bányában érte szerencsétlenség. *Magyar Bányászlap*, 1927. szeptember 22., 8., 1927. szeptember 29., 8. Sorozatos halálesetek – Erdődy Józsefné (41 éves), Jakab Ferenc (56 éves), Csánkó Jánosné – mutatják a felgyülemlett frusztrációt és az emberek rossz közérzetének hatását. 1928 nyarán Balázs Andrásra szakadt rá a kő azonnal halálát okozva. *Magyar Bányászlap*, 1928. július 12., 4.

Himler a környéken sztrájkoló bányászok támogatására pénzgyűjtést kezdeményezett.¹³⁵ Az pedig egyenesen érthetetlen, hogy miért csökkentette tovább bányászai fizetését.¹³⁶

Himler azonban csak későn, 1928. június közepén jelentette be a vállalat „összeomlását” és a bank végleges bezárását.¹³⁷ Ez utóbbinak okát a hitelező Ohio állambeli Huntington National Bankra és az ügyfelek hirtelen rohamára hárította, ám megnyugtatót mindenkit arról, hogy a számlákon levő pénzt mindenkinek részletekben visszaadják, az elmaradt fizetéseket pedig harminc napon belül kézhez kapják.¹³⁸ A bányászok haragja elől azonban Himlernek menekülnie kellett, torokrákjára hivatkozva sürgősen egy rochesteri kórházba vonult, ám megígérte visszatérését felépülése után.¹³⁹ Az, hogy az üzletben végkiárúsítást rendeztek, és a bányászokat ösztökélték további munkára, hitelre, arcucsapásukat jelentette.¹⁴⁰ Ekkorra már valós lincshangulat uralkodott el, és ezeket a kritikus napokat emlegették a telep valamikori lakói is. „Egyesek csak futkostak össze-vissza, most mi lesz? Himlert keresték, hogy felkoncolják, de ő már az államot is elhagyta. Annyi dühös és mérges embert nem láttam még életemben, mint 1928-ban” – emlékezett vissza egy volt lakos.¹⁴¹ A bányászok jogosan aggódhattak, a bankbetétek kivételére azért sem kerülhetett sor, mert június 24-én vasárnap a Himler State Bank teljes ingó és ingatlan vagyonát állami zárlat alá vették.¹⁴² Senki sem tudott a pénzéhez

¹³⁵ 1927 végén a Miners Relief Conference részére 120 dollárt, a sztrájkolóknak pedig a következő év márciusában pedig 65 dollárt gyűjtött. *Magyar Bányászlap*, 1927. november 3., 8., 1928. március 15., 8.

¹³⁶ *Magyar Bányászlap*, 1928. január 19., 8. Igaz, ekkor a bányászok fizetése országosan az átlagkereset alatt tendált, l. Soule, i.m., 175.

¹³⁷ *Magyar Bányászlap*, 1928. június 21., 1.

¹³⁸ Uo., 5. Ezt a pozitív kicsengésű hírt adták tovább a lapoknak is.

¹³⁹ Uo.

¹⁴⁰ Uo., 8.

¹⁴¹ Bill Domoslay interjú, 1981.

¹⁴² A Himler State Bank pénzügyi helyzetét l. Annual Report of the Credit Unions of Kentucky, Division of Banking, 1928. 142, 153.; Hearings before the Committee on Banking and Currency, House of Representatives, Seventy-six Congress Second Session, H. Res. 141. Authorizing the banking and Currency Committee to studeynd investigate group, chain, and branch banking, March 18, 19 and 21, 1930. Volume 1 Part 4, Washington DC: Committee on Banking and Currency, 1930. 346.

jutni, mivel hétfőn reggel a bankot az ügyfelek már zárva találták.¹⁴³ A veszteséges bánya és a még veszteségebb bankvállalkozás, a mintegy másfélszáz eltűnt bankszámla óriási felháborodást váltott ki a bányatelep lakosaiban.¹⁴⁴ Valóban sokan csak keserűséggel emlékeztek Himlerre: „kutya egy szonofabics vót az, igazi bányarém” – foglalta össze egy interjúalany.¹⁴⁵

A hitelezők követelését és az elmulasztott állami adók befizetését csak egy módon lehetett teljesíteni: a vállalat készleteit, a bányát, tehát az összes vagyont árverésre bocsátották. Az 1928. augusztus 1-jén bezárt bányát augusztus 10-re hirdették meg, ám a rossz hírnév miatt az eseményen „egyetlen árverező sem jelent meg”.¹⁴⁶ Himlerville-ben 1928-ra megállt az élet, a Szent István egyházközség tagjai csak havonta, majd kéthavonta egyszer tartottak misét, a reformátusok már „egy éve nem láttak egy papot se, senki sem akart erre az elátkozott bányatelepre jönni”.¹⁴⁷ Himler unokaöccse, Fáy Fisher Andor összepakolta a Magyar Bányászlap nyomdáját, és kiürítette az épületet. A magyar telep végőráit csak gyorsította az iskolaépület leégése, ám a tűz nem véletlenül ütött ki, két család feldühödött tagjai követték el a gyűjtogatást bosszúból.¹⁴⁸ Mindezt tetézte a június 28-i árvíz, amely tönkretette a kerteket és a legtöbb épületet elmosta.¹⁴⁹

¹⁴³ A *New York Times* közlésére hivatkozva tévesen írta a történész, hogy „a betétesek közül senki sem vesztett egy pennyt sem a bank csődje miatt”, Cantrell, 1992, 540. Ennek ellenkezőjét egy önéletrajzi cikk is megerősíti: „A magyar bányászok közül sokan elvesztették a száz vagy ezer dollárjukat a Himler-részvényeken”. *Pesti Napló*, 1928. július 21. 6. A Róka családnak mintegy 4000 dollárja veszett oda. Fritz Roka információja, levél a szerzőnek, 2016. március 20.

¹⁴⁴ Wolfe, Margaret R.: *The Towns of King Coal. The Register of the Kentucky Historical Society*, Vol. 97, No. 2. Spring, 1999. 200.

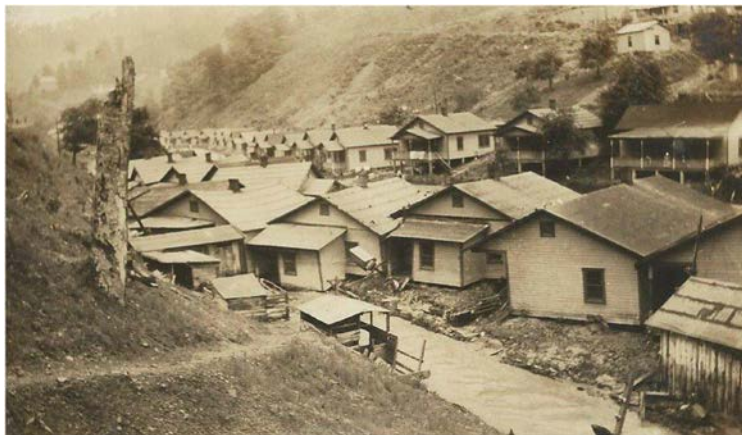
¹⁴⁵ Fülöp Gusztáv interjú, 1976. Az interjúban „son of a bitch” szerepel, nyomatékositva az amerikai frazémát a magyar kutya szóval.

¹⁴⁶ *Magyar Bányászlap*, 1928. augusztus 23., 4.

¹⁴⁷ „The protestants haven’t seen a priest in a year, nobody wanted to come to this cursed place”. Bill Domoslay interjú, 1981.

¹⁴⁸ Cantrell, 1992. 541.; Bill Domoslay interjú, 1981.

¹⁴⁹ *Magyar Bányászlap*, 1928. július 5., 1. Az árvíz képei Helen Piros Tarkany hagyatékából kerültek elő. <http://www.himlerhouse.org/helen-piros-tarkany.html> (letöltésideje: 2017. február 2.)

7. ábra: Himlerville-t elmossa az áradás, 1928 júniusa

A *Magyar Bányászlap* csak a sorozatos és sikertelen árverésekről számolhatott be, tovább élte a reményt, hogy az árverés után az első részvényesek (first mortgage bond holders) benyújthatják követeléseiket.¹⁵⁰ Decemberben a hónapok óta lezárt bányában vizsgálatot tartottak, amikor a felgyülemlett gáz berobbant, három amerikai felügyelő azonnali halálát okozva.¹⁵¹ Ekkor a *Magyar Bányászlap* egy furcsa, a Himlerville-ről szóló hírek egyik utolsó közleményében tudatta olvasóival a 600 ezer dollárra felhalmozódott adósságot, illetve azt, hogy az árverésen pár tízezer dollárért érdemes a bányát megvásárolni.¹⁵² Valójában csak a következő évben sikerült mindent áruba bocsátani, jóval a valós érték alatt. Az év elején már a Martin County Coal Co. folytatta a munkát amerikai bányászokkal.¹⁵³ A potom pénzért megszerzett bánya hasznának az új tulajdonos nem sokáig örülhetett, 1934-ben J. H. Mandt vállalata (Hysteam Coal Corporation) vette át a bányát és működtette további négy évig.¹⁵⁴

¹⁵⁰ *Magyar Bányászlap*, 1928. október 12., 8.

¹⁵¹ *Magyar Bányászlap*, 1928. december 6., 8; *Annual Report of the State Department of Mines of Kentucky*, 1928. 9; *The Mining Congress Journal*, 14., 1928. 936.

¹⁵² *Magyar Bányászlap*, 1928. december 13., 8.

¹⁵³ *Coal Age*, 1929. febr., 34, 2., 127.

¹⁵⁴ Cantrell, 1992. 542–542.

Mi történt Himlerville valamikori magyar lakóival? Cantrell szerint „1930 elején már csak öt család maradt véglegesen a telepen”.¹⁵⁵ A statisztika nem ezt bizonyítja, az 1930. április 21–25-e között tartott népesség összeírásakor Himlerville teljes lakossága 341 fő volt, a magyar népesség pedig 193 fő, akik 36 családban éltek.¹⁵⁶ 1936-ban, a Verhovay Segélyegylet 50. évfordulójára kiadott folyóirat különszámában olvashatunk utoljára a telep családjairól. A 313. fiókosztály titkára, az 59 éves Fodor Sándor (Alex Fodor) számolt be, melynek „63 felnőtt és 9 gyermek tagja van és tisztviselői: Knausz József elnök, Fodor Sándor ügykezelő titkár, Bocskay Gyula ellenőr és Szűcs István beteglátogató”.¹⁵⁷ Négy évvel később a valamikori bányászok közül már csak mindössze 48 fő maradt a településen, igaz, az amerikaiak beköltözésével a lakók száma 446 főre növekedett.¹⁵⁸ (2. táblázat)

1.táblázat. Himlerville (Beauty) magyar és teljes lakossága, 1930–1940

Népesség, fő	1930	1940
Férfi	37	17
Nő	36	17
Gyermek	120	14
Magyar népesség összesen	193	48
Teljes lakosság	341	446

A családok az ország különböző területeit vették célba. John Károlyi (1886–1938) feleségével és öt gyermekével Mississippi államba költözött, új otthonukban sikeres zöldségtermesztésbe fogtak.¹⁵⁹ Hanczingerék New York városában települtek le. A családok többsége az iparban, főleg a bányászatban találtak munkát,

¹⁵⁵ Uo. 541.

¹⁵⁶ 15h Census of the United State: 1930, Population. Kentucky, Himlerville, Martin Co. archive.org (Utolsó letöltés: 2017-02-05)

¹⁵⁷ *Verhovayak Lapja*, Vol. XIX, No. 2., (1936), xxix.

¹⁵⁸ Population of Counties by minor civil divisions, 1930–1950, Kentucky, Census of Population, 1950. Vol. I. Number of Inhabitants. Washington DC: 1952, Table, 17–12.

¹⁵⁹ John és Julia Károlyi (1892–1976) Seminary városka temetőjében nyugszanak, Mississippi államban. <http://www.findagrave.com/cgi-bin/fg.cgi?page=pv&GRid=25789698&PIpi=79938882> (letöltés ideje: 2017. február 2.)

aminek egyszerű oka az volt, hogy a fiúk apjuk foglalkozását követték. A Kósa, Papp és Somogyi családok Pennsylvania államba költöztek, legtöbbször – Bodor, Bozó, Domokos, Farkas, Hegedűs, Kiss, Koren, Kun, Tárkány, Uri és Yunga családok – Kentucky, Virginia és West Virginia lakói maradtak bányászként.¹⁶⁰ Volt, aki Himlerville tragédiája után sem sokáig maradhatott bányász: Alex Kelemen (1894–1936) a Glogora Coal Company egyik Whitesville közeli bányájában (Red Dragon) dolgozott, amíg egy omlás maga alá nem temette.¹⁶¹ A véletlen tragikus játékként éppen a Glogora vállalat és a First Huntington National Bank tulajdonosa, Dick Williams volt az egyik inspektor, aki életét vesztette 1928-ban a himlerville-i bányarobbanásban!¹⁶²

A magyar bányásztelepülés elhalását az sem tudta visszafordítani, hogy néhány magányos bányász és egy-két család az új bánya beindulásával Beautyra költözött.¹⁶³ Az 1970-es évekre már csak néhány család élt a településen és környékén (Domoslay, Rozsa, Zsoldos). Az éleslátású történész, Caudill írta azt, hogy a kelet-európai bevándorló bányászok, akiknek furcsa nyelvük korábban úgy megbotránkozta az amerikaiakat, „fogták magukat felültek a vonatra, hogy rokonaikkal és társaikkal együtt legyenek a

¹⁶⁰ A családok rövid élettörténetéből megtudhatjuk hová költöztek el, l. Körösfőy, John (ed.): *Hungarians in America. Az amerikai magyarság aranykönyve*. Cleveland: Szabadság, 1941. 288–380.

¹⁶¹ *Beckley Post Herald*, Beckley, West Virginia, Friday, July 24, 1936, 3.

¹⁶² *Princeton Alumni Weekly*, December 14, 1928, XXIX., No. 12., 398.

¹⁶³ 1940-ben a következők vannak feljegyezve: Steve Balazs, Joseph Bozo, Andrew Demyan, William Domoslay, Andrew Jones, Alex Fodor, George Kertesz., a két Knausz családból csak egy személy maradt (Joseph Knausz), L. Lazar, Paul Mayerchak, George Oros, Gabor Tarkany valamint a Zsoldos család néhány tagja. A következők költöztek Himlerville-re: Louise Barta, George Kochel, Gabor Miller, Gabor Szakall. Itt tartózkodott még id. Gyula Bocskey családjával 1925–26-ban, viszont az 1930-as statisztikában – valami oknál fogva nem szerepelnek. Az 1936-os Verhovay Segélyegyletnek még Bocskey volt a pénztárnoka, az 1940-es népszámláláskor a család már nem szerepel az összeírta között. Lásd United States Census of 1940. <https://familysearch.org/ark:/61903/3:1:3QS7-L9M1-4W6P?mode=g&owc=collection%2F2000219%2Fwaypoints&wc=QZXB-QG6%3A790105801%2C790467901%2C799719701%2C799719702%3Fcc%3D2000219&cc=2000219> (letöltés ideje: 2017. február 5)

nagyvárosokban. Nem nagyon tért vissza egy sem”.¹⁶⁴ Himlerville neve itt-ott még felbukkant néhány magyar bevándorlókkal foglalkozó munkában, de a település már Beauty-ként írta be nevét a 20. század közepének amerikai történetébe.¹⁶⁵

Összegzés

Himlerville egy sajátos nemzetiségi csoport tragédiájaként köti össze a 20. század Amerika szénbányászatát a Magyarországról kivándorolt paraszti tömegek küzdelmekkel teli asszimilációhoz vezető történetével. Sokan csak a társadalmi kísérlet unikumát látták a fantasztikus gyorsasággal létrehozott „kis Magyarország” komfortos házaiban és a szövetkezi bányában. A valóság ennél sokkal összetettebb és kegyetlenebb volt. Himler Márton vállalkozásai a kezdetektől fogva bizonytalan anyagi lábakon álltak, a bányászok arcátlanul alacsony fizetése és kiszolgáltatottsága csak a jéghegy csúcsa volt egy olyan iparágban, amely 1921-től folyamatosan recesszióban volt. A kölcsönfelvételt, a kamatok törlesztését, az adók elmaradását csak tetőzte Himler központosító törekvése és bizalmatlansága honfitársai irányában; mindent kontrollált és egymaga irányított. Ízig-vérig jack-of-all-trades vált belőle, amolyan mindenessé vált – egyszerre volt vállalati elnök, postamester, polgármester, bankvezető, lapkiadó, nyomdatulajdonos, hentes. Szerződesei homályban maradtak, a pénzügyügyi akciókról, bevételekről és kiadásokról nem közölt folyamatos nyilvános kimutatást. Az irányított amerikanizáció, úgy Himler, mint a többségi társadalom részéről, az angol nyelvhasználat és amerikai

¹⁶⁴ Caudill, 1963. 179. Néhányan visszatértek, hogy megmutassák gyermekeiknek szülőhelyüket. Erről számol be Helen Y. Kosa, aki férjével Ed Kosával (1922–2015) Himlerville látogatott el. History repeats itself, Potter Leader-Enterprise, August 25, 2004.

http://www.tiogapublishing.com/potter_leader_enterprise/opinion/history-repeats-itself/article_e1dffc3-d2d1-52ca-b5b1-80f0bd85c029.html (letöltés ideje: 2017. február 5.)

¹⁶⁵ Brown, F. J. – Roucek, J. S.: *One America: The history, contributions, and present problems of our racial and national minorities*. New York, Prentice-Hall, 1945. 216. Himler Márton egy visszaemlékező cikkében viszont azt írta, hogy kívánságára „az új gazda új nevet adott a telepnek”. Himler Márton, Volt egy hazánk. In: Himler Márton (szerk.): *Magyar Bányásznaptár*. Detroit, 1934. 51.

populáris kultúra népszerűsítése az „elsüllyedt álomvilág”-hoz (Himler kifejezése) vezetett.

A kalandoktól sem visszariadó, „legregényesebb és legpuritánabb emberek egyiké”-nek nevezett Himler Márton „torokrák” nélkül folytatta tovább lapkiadói és nyomdatulajdonosi munkásságát Detroitban.¹⁶⁶ Szerepet vállalt az Amerikai Magyar Szövetségben; nem hivatalos küldöttként ott találjuk a Magyarok Világszövetsége 1938-as kongresszusán.¹⁶⁷ Az évtized végén a titkosszolgálatot informálta szélsőjobboldali magyar lapokról és szerkesztőkről, majd 1942-től a CIA elődszervezete, az Office of Strategic Services (OSS) látókörébe került.¹⁶⁸ 1945-ben Salzburgban az OSS magyar osztályát vezette szimbolikus ezredesi rangban, feladata volt a magyar háborús bűnösök kihallgatása, majd átadásuk a magyar hatóságoknak.¹⁶⁹

¹⁶⁶ A jelző az irodalmár, újságíró és tanár (Tápay) Szabó Lászlótól származik, aki az 1920-as évek elején többször találkozott Himlerrel New Yorkban. Szabó László: *Szegény ember gazdag élete*. III. Budapest: Athaneum, 1928. 172. 1940-ben Himler Detroitban, a 811 Sloan St-en bérelt szobában lakott. L. US Census, 1940, Michigan, Wayne County, Detroit City, Ward 20. <https://familysearch.org/ark:/61903/3:1:3QSQ-G9M1-L34C?i=4&wc=QZX1-R33%3A790103601%2C796947201%2C802895301%2C802895302%3Fcc%3D2000219&cc=2000219> (letöltés ideje: 2017. február 3.)

¹⁶⁷ Nandor, L. – Dreisziger, F.: Keeping an Eye on Hungarians in Wartime America: The Spencer Taggart Memorandum (Part I). *Hungarian Studies Review*, XXX, 1-2. (2003) 63–112. Himler Márton részt vett az 1938-as magyar találkozón. *A Magyarok II. Világkongresszusának tárgyalásai*. Budapest, 1938. augusztus 16–19. Budapest, A Magyarok Világkongresszusának Központi Irodája, 1938. 173. Ugyanebben az évben, novemberben ott van az Amerikai Magyar Szövetség Pittsburgh-ban megtartott gyűlésén.

¹⁶⁸ Interview with Martin Himler who controls several Hungarian Newspapers in Detroit, January 14, February 3., 1943. OSS Foreign Nationalities Branch Files, 1942–1945., Vol. 2., 96, 157. Lengyel Emil (1895–1985) röviden említi: „A lapkiadó Himler Márton ezredes számos megbízást kapott Közép-Kelet-Európában, amely tevékenység még legalább két évig folytatódott a háború után”. Lengyel, Emil: *Americans from Hungary*. Philadelphia and New York: Lippincott, 1948. 303.

¹⁶⁹ Himler, 195.8; Vö.: Barth, B-R. – Schweizer, B. (hrsg.): *Der Fall Noel Field: Schlüsselfigur der Schauprozesse, in Osteuropa, Gefängnisjahre 1949–1954*. Berlin Basisdruck, 2000.; Braham, Randolph L.: *The politics of genocide: The holocaust in Hungary*. Detroit: The Wayne State University Press, 2000; Sípós Péter - Sípós András (szerk.): *Imrédy Béla a vádlottak padján*. Budapest: Osiris – Budapest Főváros Levéltára, 1999.; Zinner Tibor – Róna Péter: *Szálasiék bilincsben. A magyar nép nevében*. II. Budapest: Lapkiadó Vállalat, 1986. A

8. ábra: Himler Márton az OSS tisztként, 1945

Később a neve felmerült Rajk László és társai koncepció perében.¹⁷⁰ Az 1950-es években politikai felhangú cikkeket írt, sőt még az 1956-os forradalommal kapcsolatban is ismert tevékenysége.¹⁷¹ A Himlerville-ről és a bányászok sorsáról nem szívesen nyilatkozott, a csődöt szomorú veszteséggként és az amerikai bányaiipar válságaként értelmezte.¹⁷² 1959-ben egy

diplomata Sziklay Andor (Andrew C. Klay, 1912–1996) megerősíti Himler nem hivatásos „assimilated rank” megbízását, más újságírók vagy alkalmi civil megbízottaknak megfelelően, ezredesnek megfelelő ellátással és fizetéssel. Sziklay Andor: *Magyar lábnyomok, Magyar-Amerika történelmének margójára*, 2. *Amerikai Magyar Népszava*. 1983. július 29., 15. Fenyvesi szerint Himler a kihallgatáskor még egy pofont is adott Szálasi Ferencnek. Fenyvesi, Charles: *Two men, one evil*. *The Washington Post*. December 16, 2003.

<https://www.washingtonpost.com/archive/opinions/2003/12/16/two-men-one-evil/3aec4bc1-b214-4489-bf07-a57e00a23623/> (letöltés ideje: 2017. február 5.)

¹⁷⁰ Koltay, Ferenc (ed.): *László Rajk and his accomplices before the people's court*. Budapest: 1949. 47–53. A vádokról vö.: *Fejtő Ferenc: A magyar tragédia – 1956*. Budapest: Holnap, 2012. 32.

¹⁷¹ A „Radio Rajk” fedőakció a CIA volt ügynöke, Peter S. Karlow (1921–2005) könyvében olvasható: *Targeted by the CIA: An intelligence professional speaks out on the scandal that turned the CIA upside down*. Paducah, Turner Publishing, 2001. 125.

¹⁷² Egy önéletrajz ihletésű és igen egyoldalú cikkben ez áll: „Az ipari túlprodukciónak után azonban bekövetkezett a termelés óriási visszaesése. A szénbányák százával buktak meg, és a Himler-bánya sem tudta eladni a szénét már 1926 óta. Ehhez járultak a sztrájkok és más helyi bajok”. *Pesti Napló*, 1928. július 21. 6. A cikk név nélküli, ám gyanítható Himler szerzősége, esetleg közeli munkatársai (Fáy Fisher Andor, Fülöp Ilona), sőt még a másik unokatestvér, a *Pesti Napló*nál dolgozó Királyhegyi Pál közreműködése is. Lásd még pl.: Himler Márton: *Húsz esztendő*. In: Himler Márton (szerk.): *Magyar Bányásznaplár*. Detroit, 1934. 33–37; Uő.: *Volt egy hazánk*, 44–52. Néhány volt bányászával

világkörüli utazásra szánta magát, viszont nem sokkal később már felröppent a hír, hogy „súlyos beteg”.¹⁷³ A volt szövetkezeti bányabárá és „salzburgi fejtudász” 1961. július 8-án egy kaliforniai kórházban hunyta le szemét.¹⁷⁴ Hollywoodban, a Forever Cemeteryben temették el.¹⁷⁵ A valamikor szebb napokat látott, kúriaszerű Himlerville-i háza 1991-ben felkerült a nevezetes történelmi épületek listájára; a település egyik utcája őrzi az alapító nevének, egy eltűnt magyar település történetének emlékét.¹⁷⁶

9. ábra: A Himler bánya 1981-ben

Himler távoli kapcsolatot tartott; a Fritz családot például Floridában látogatta meg. Fritz Roka információja, Levél a szerzőnek, 2016.03.06.

¹⁷³ Himler Márton súlyos beteg. *Magyar Bányászlap*, 1961. június 1., 1.

¹⁷⁴ A „salzburgi fejtudász” gúnynév Sziklay Andor cikkében szerepel. Magyar lányomok, Magyar-Amerika történelmének margójára, 2. *Amerikai Magyar Népszava*, Péntek, 1983. július 29., 15.

¹⁷⁵ <http://findagrave.com/cgi-bin/fg.cgi?page=gr&GRid=95172863>

(letöltés ideje: 2017. február 4.)

¹⁷⁶ Lásd: <http://focus.nps.gov/AssetDetail/NRIS/91001667> és

<http://www.trailsrus.com/martincounty/historical.html> (letöltés ideje: 2017. február 5.)

10. ábra: William Domoslay és a szerző, 1981

Felhasznált irodalom

Bailey, Rebecca J.: *Matewan Before the Massacre: Politics, Coal, and the Roots of Conflict in Mingo County, 1793–1920*. Phd dissertation, West Virginia University, 2001.

Barth, R. – B. Schweizer (hrsg.): *Der Fall Noel Field: Schlüsselfigur der Schauprozesse, in Osteuropa, Gefängnisjahre 1949–1954*. Berlin: Basisdruck, 2000.

Bartoletti, Susan C.: *Growing up in coal country*. Boston: Houghton Mifflin, 1996.

Braham, Randolph L.: *The politics of genocide: The holocaust in Hungary*. Detroit: The Wayne State University Press, 2000.

Brown, F. J. – Roucek, J. S.: *One America: The history, contributions, and present problems of our racial and national minorities*. New York: Prentice-Hall, 1945.

- Cantrell, Doug: Himlerville: Hungarian cooperative mining in Kentucky. *The Filson History Quarterly* Vol. 66, No. 4., 1992.
- Caudill, Harry M.: *Night comes to the Cumberlands*. Boston: Little, Brown, & Company, 1963.
- Crowe-Carraco, Carol: *The Big Sandy*. Lexington, The University Press of Kentucky, 1979
- Dreisziger, Nandor F.: Keeping an Eye on Hungarians in Wartime America: The Spencer Taggart Memorandum (Part I). *Hungarian Studies Review*, XXX, 1-2., 2003.
- Eller, R. D.: *Miners, Millhands and Mountaineers: Industrialization of the Appalachian South, 1880–1930*. Knoxville: The University of Tennessee Press, 1982.
- Fai-Lipnik, Judith: Hungarians and Hungarian-Americans, 1870–1940. In: R. Barkan (ed.): *Immigrants in American History. Arrival, Adaptation, and Integration*. Santa Barbara: ABC-Clio, 2013.
- Fejtő Ferenc: *A magyar tragédia – 1956*. Budapest: Holnap, 2012.
- Fenyvesi Anna: Az USA nyelvpolitikájának hatása az amerikai magyarok anyanyelvi oktatására, In: Benő Attila – Szilágyi N. Sándor (szerk.): *Nyelvi közösségek – nyelvi jogok*. Kolozsvár, Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, 2006. 105-115.
- Ferenc Koltay (ed.): *László Rajk and his accomplices before the people's court*. Budapest: 1949.
- Fishback, Price V.: Did Coal Miners "Owe Their Souls to the Company Store"? Theory and Evidence from the Early 1900s. *The Journal of Economic History*, Vol. 46., No. 4. 1986.
- Garay, Ronald G.: *U.S. Steel and Gary, West Virginia: Corporate paternalism in Appalachia*. Knoxville: The University of Tennessee Press, 2011.
- Hennen, J.: Toil, Trouble, Transformation: Workers and Unions in Modern Kentucky. *Register of the Kentucky Historical Society*. Vol. 113., Nos. 2–3. 2015.
- Hidas Péter I: Egy jelentés margójára. *Múlt és Jövő*, 2004/1-2.

- Himler Márton: *Így néztek ki a magyar nemzet sírásói. A magyar háborús bűnösök amerikaiak előtt tett vallomásának hiteles szövege*. New York: St. Marks Printing Corp., 1958.
- Jackson, Steven R.: Peoples of Appalachia: Cultural diversity within the Mountain region. In: Edwards, G. T. – Asbury, J. – Cox, R. L. (eds.): *A handbook to Appalachia: An introduction to the region*. Knoxville: The University of Tennessee Press, 2006.
- Káldor Kálmán (szerk.): *Magyar-Amerika írásban és képből*. I. St. Louis: Szabadság, 1937.
- Karlow, Peter S.: *Targeted by the CIA: An intelligence professional speaks out on the scandal that turned the CIA upside down*. Paducah, Turner Publishing, 2001.
- Körösfőy, John (ed.): *Hungarians in America. Az amerikai magyarság aranykönyve*. Cleveland: Szabadság, 1941.
- Kürti László: Öregamerikás irodalom – a nosztalgia, radikalizmus és a komikum határán. *Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Philosophica*. Tomus XX, Fasc. 1, 2016.
- Nadassy, Nicholas: Himlerville, a Hungarian gift. In: Moquin, Wayne (ed.): *Makers of America: Hyphenated Americans, 1914–1924*. Vol. 7. Chicago, Encyclopaedia Britannica Educational Corporation, 1971. 260-262.
- Powell, John: *Encyclopedia of North American Immigration*. New York: Facts on File Inc., 2005.
- Puskás Julianna: *Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880–1940*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1982.
- Ryan, Paul E.: *History of the Diocese of Covington, Kentucky*. Covington: The Centenary of the Diocese, 1954.
- Sakmyster, Thomas: A communist newspaper for Hungarian-Americans: The strange world of the Új Előre. *Hungarian Studies*, Vol. XXXII., No. 1-2. 2005.
- Sípos Péter – Sípos András (szerk.): *Imrédy Béla a vádlottak padján*. Budapest: Osiris – Budapest Főváros Levéltára, 1999.

- Soule, George: *Prosperity decade, from war to depression, 1917-1929*. Vol. VIII. New York: Harper Torchbooks, 1947.
- Tabler, Dave: Himler, Himlerville, and the historian's quest. *Appalachian History*, 2015. September 17. <http://www.appalachianhistory.net/2015/09/himler-himlerville-and-a-historians-quest.html> (letöltés ideje: 2017. február 4.)
- Tezla Albert: *Valahol Meseországban. Az amerikai magyarok, I-II*. Budapest: Európa Kiadó, 1987.
- Torok, George D.: *A guide to historic coal towns of the Big Sandy River Valley*. Knoxville: The University of Tennessee Press, 2004.
- Turner, Dave (ed.): *A pictorial history of Martin County. Kentucky*, Paducah: Turner Publishing Company, 2001.
- Várdy Béla: The Verhovay Fraternal Association's efforts to perpetuate Hungarian consciousness among its native-born members (1930s–1950s). *Hungarian Studies*, 7, 1-2, 1990–1991.
- Várdy, Steven Béla: Hungarian Americans during World War II: Their role in defending Hungary's interests. In: Wandycz, Piotr S. (ed.): *Ideology, politics, and diplomacy in East Central Europe*. Rochester: University of Rochester Press, 2003.
- Vassady Jr., Béla: The Early Decades of the Hazleton-Based Hungarian Verhovay Sick Benefit Association, In: Salay, David L. (ed.): *Hard Coal, Hard Times: Ethnicity and Labor in the Anthracite Region*. Scranton, Anthracite Museum Press, 1984.
- Wolfe, Margaret R.: The Towns of King Coal. *The Register of the Kentucky Historical Society*, Vol. 97, No. 2. Spring, 1999.
- Zinner Tibor – Róna Péter: *Szálasiék bilincsen. A magyar nép nevében*. II. Budapest, Lapkiadó Vállalat, 1986.

Himlerville – An American-Hungarian mining settlement, its success and collapse

by LÁSZLÓ KÜRTI

This study analyzes a hitherto little-known aspect of American immigration: the birth, development and eventual collapse of the Hungarian mining-town Himlerville in the 1920s.